
INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	1
1 Inleiding	3
1.1 Achtergrond	3
1.2 Probleemstelling, opzet van het rapport	4
2 Definities	7
2.1 Inleiding	7
2.2 Vooroordeel, racisme en discriminatie	7
2.3 Attitude en gedrag, discriminatiegeneigdheid	9
3 Literatuuronderzoek	13
3.1 Inleiding	13
3.2 Aanwezigheid van allochtonen	13
3.2.1 Buitenlands onderzoek	15
3.2.2 Nederlands onderzoek	17
3.2.3 Buurtvariabelen	18
3.3 Individuele variabelen	19
3.4 Variabelenselectie	20
4 Analyseschema	23
4.1 Inleiding	23
4.2 Individuele en contextuele variabelen	23
4.3 Operationalisatie	25
4.3.1 Discriminatiegeneigdheid	25
4.3.2 Onafhankelijke variabelen	27
5 Analyse	33
5.1 Inleiding	33
5.2 Aanwezigheid van allochtonen	33
5.3 Twee nieuwe schalen	35
5.4 Toename van het aantal allochtonen	39
5.5 Aantal en groei	40
5.6 Individuele en contextuele variabelen	42
5.6.1 Aanwezigheid van allochtonen, leeftijd en opleiding	42
5.6.2 Toename van het aantal allochtonen, leeftijd en opleiding.	43
5.6.3 De relevante variabelen in een analyse	44

5.7	Specifieke combinaties	46
5.8	Conclusies	49
6	Slotbeschouwing	53
6.1	Inleiding	53
6.2	Concentratiebuurten	54
6.3	(Potentiële) penetratiebuurten	59
6.4	Binnenstadsbuurten	61
6.5	Slot	63
	BIJLAGE I: de gebruikte vragen	65
	BIJLAGE II: de resultaten van Brand-Koolen	67
	BIJLAGE III: de variantie-analyse	69
	BIJLAGE IV: specifieke combinaties	71
	LITERATUUR	73

VOORWOORD

Het voor U liggende rapport is het resultaat van een stage op het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie te Den Haag. Deze stage vormde geen verplicht onderdeel van mijn studie. Mede daarom ben ik Leo de Klerk van het Instituut voor Sociale Geografie van de Universiteit van Amsterdam zeer dankbaar voor het doorlezen van concept-versies en het formuleren van steeds weer relevante kritiek. Op het WODC vervulden Maria Brand-Koolen en Gert Jan Veerman deze onmisbare functie. Guy Kilian en Arjaan Wit, mijn kamergenoten tijdens de onderzoeksperiode, fungeerden als belangrijke steunpilaren. Carlo van Praag van het Sociaal en Cultureel Planbureau dank ik voor het afstaan van een grote hoeveelheid data die betrekking hebben op aantallen allochtonen per buurt. Donald Kluit en Truus Rimmelzwaal waren steeds bereid om steun te verlenen bij de automatische dataverwerking. Marian van der Leden, tenslotte, nam mij veel werk uit handen door het typewerk geheel te verzorgen.

1.1 Achtergrond

In Justitiële Verkenningen nr.9 (1981) verscheen een artikel van de hand van M.J.M. Brand-Koolen: "Discriminatie in de grote steden". De belangrijkste vraag die zij hierin trachtte te beantwoorden was, in hoeverre de concurrentie- en de contacthypothese van belang waren ter verklaring van discriminatie(geneigdheid). Aan een enquête die in 1981 voor het Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatie Centrum van het Ministerie van Justitie werd uitgevoerd, waren 8 vragen toegevoegd, welke die discriminatiegeneigdheid zouden moeten meten. Dit vormde haar basismateriaal.

Op de concrete inhoud van dit artikel wordt later nog teruggekomen. Op dit moment vermelden wij slechts één van de belangrijkste conclusies: "De(ze) uitkomsten leiden tot de veronderstelling dat wellicht beide hypothesen geldig zijn, maar dan onder wisselende omstandigheden. De contacthypothese zou dan gelden zolang het aantal nieuwkomers relatief klein blijft, de concurrentiehypothese gaat werken als de aantallen allochtonen groter zijn." (Brand-Koolen, 1981, p.13).

Het aantal allochtonen per stadsdeel, als percentage van het totaal aantal inwoners van dat stadsdeel, vormde de onafhankelijke variabele in dit onderzoek. Brand-Koolen: "Het lijkt daarom van belang het onderzoek te herhalen en daarbij zowel kleinere als grotere wijk-eenheden te hanteren. Indien mogelijk zouden daarbij tevens andere kenmerken van deze eenheden in de analyse betrokken moeten worden." (1981, p.15). Het voor u liggende rapport is een gevolg van deze wens. Reeds op voorhand kan echter gesteld worden dat we ook dit rapport met het laatstgenoemde citaat zouden kunnen eindigen. Wij hebben kleinere wijk-eenheden gehanteerd, evenals andere kenmerken, welke bovendien niet altijd op wijk-niveau gemeten zijn. Van een zekere verdieping is derhalve wel sprake, maar een verdere uitdieping, wel-

licht in combinatie met andere gereedschappen en ander of anderssoortig materiaal, is zeer gewenst.

1.2 Probleemstelling, opzet van het rapport

Bij ons in Holland was het in juni 1984 voor een weekblad mogelijk om een gehele bijlage te wijden aan de inventarisatie van een jaar racisme en fascisme (Holtrop & Den Tex, 1984). De cultureel antropologe Huitzing signaleert terzelfdertijd dat er in Nederland sprake is van "herlevend racisme" (1984, p.206). Maar dit alles is niet nieuw. Al enkele jaren eerder werd geconstateerd dat Nederland niet altijd zo tolerant genoemd mag worden, als vaak gebeurt. Doordat sommige mensen anders zijn dan anderen traden hier en daar nog wel eens spanningen op en werden sommigen uitgesloten van deelname aan bepaalde activiteiten. Bovenkerk e.a. maakten het reeds in 1978 zeer duidelijk: in Nederland wordt gediscrimineerd op grond van ras. En vanaf het begin van de jaren '80 schaart Nederland zich onder de bedenkelijke rij landen, waar anti-vreemdelingenpartijen zich weliswaar niet algemeen, maar toch bij een aanzienlijk aantal autochtonen, populair maken (zie bv. Van Donselaar & Van Praag, 1983). Voor velen zal dit alles niet veel meer zijn dan een open deur.

Over dit soort onderwerpen zijn al veel (semi-)wetenschappelijke en journalistieke stukken verschenen. Met dit rapport beogen wij een bijdrage te leveren aan de discussie over de relatie tussen allochtonen en autochtonen in de woonbuurt. Gebruik wordt gemaakt van hetzelfde materiaal als dat van Brand-Koolen, alleen onze 'verklarende' variabelen zullen anders zijn. De probleemstelling van dit onderzoek vloeit dan ook min of meer direct voort uit het onderzoek van Brand-Koolen:

In hoeverre en onder welke omstandigheden is de aanwezigheid van allochtonen in een bepaalde buurt van invloed op de discriminatiegeneigdheid van de autochtonen in diezelfde buurt?

Afgezien wordt van een strikte toetsing van de concurrentie- en/of contacthypothese. Pas in het laatste hoofdstuk zal op beide hypothesen, zij het impliciet, worden teruggekomen. In eerste instantie zullen wij alleen kijken naar verbanden tussen discriminatiegeneigdheid en andere verschijnselen.

Voordat wij hieraan toe zijn, dienen nog enkele belangrijke vragen beantwoord te worden. In hoofdstuk 2 zal kort ingegaan worden op de definitie(s) van begrippen als racisme, vooroordeel, discriminatie en dis-

crimatiegeneigdheid. Hoofdstuk 3 geeft een overzicht van buitenlandse en Nederlandse literatuur, waarin de genoemde probleemstelling centraal staat of anderszins ter sprake komt. Kort wordt ook aandacht besteed aan andere analyseniveau's. In hoofdstuk 4 wordt dieper ingegaan op de methodologie en specifieke analytische problemen van ons eigen onderzoek. Hoofdstuk 5 geeft de eigenlijke analyse en is zowel in omvang als inhoud het belangrijkste deel van het rapport. In hoofdstuk 6, tenslotte, volgt een op de analyse betrokken, meer theoretisch verhaal, alsmede enkele suggesties voor verder onderzoek.

2.1 Inleiding

Over de definities van de verschillende begrippen die te maken hebben met relaties tussen "autochtonen" en "allochtonen" is reeds zeer veel geschreven. Het doel van dit hoofdstuk is dan ook zeker niet om een volledig overzicht te geven van de betekeniswisselingen door de tijd heen en bij de diverse auteurs. Wij zullen slechts proberen duidelijk te maken waarmee de analyse in dit rapport zich bezig houdt en, vooral ook, waarmee niet. Daar met betrekking tot dit onderwerp vaak sprake is van begripsverwarring en -vervaging, achten wij een hoofdstuk als dit noodzakelijk.

De meningen lopen uiteen en dat scheidt zowel verwarring als behoefte aan duidelijkheid en, zo mogelijk, eenduidigheid. In het rapport van de Adviescommissie Onderzoek Minderheden (ACOM) over discriminatie, vooroordeel en racisme in Nederland, beginnen Elich en Maso dan ook met een bedachtzame afweging van de verschillende definities en komen tot bepaalde voorstellen. De volgende paragraaf is voor een groot deel tot stand gekomen op basis van informatie uit dit rapport.

2.2 Vooroordeel, racisme en discriminatie

In het dagelijks leven duidt een vooroordeel "een a priori oordeel aan, een oordeel dat geveld wordt zonder voldoende rekening met de relevante feiten te houden" (ACOM, 1984, p.19 en 30). De nogal gangbare, aan G.W. Allport ontleende definitie van rasvooroordeel wordt door Elich & Maso in dit verband niet aangehaald: ".....een rigide en emotioneel geladen opvatting over een raciale of etnische groep of over de individuele leden daarvan, welke steunt op onvoldoende of eenzijdige kennis van ter zake dienende informatie of op een -naar de maatstaven van empirische wetenschap- fictief bewijs"

(Bovenkerk, 1978, p.28-29; ook bv. gebruikt in Van Duijne Strobosch, 1983, p.4).

Stereotype wordt meestal gezien als het cognitieve element van het vooroordeel (Bovenkerk, 1978, p.29; Veen & Wilke, 1984, p.47). Waar de grens van het cognitieve precies ligt, is niet altijd even duidelijk. Zo geven Veen & Wilke een definitie van stereotype die sterk overeenkomt met de zojuist geformuleerde rasvooroordeel-definitie (Veen & Wilke, loc.cit.). Zij geven zelf de stelling "Alle Duitsers werken hard" als voorbeeld van een stereotypering. Het klassiek-vervelende voorbeeld: "Alle Surinamers dragen een mes" zou bij hen derhalve in dezelfde categorie passen, maar even gemakkelijk in de bovenstaande rasvooroordeel-definitie.

Ook Elich & Maso geven ons hierover geen uitsluitsel. Wel staan zij wat vriendelijker tegenover het gebruik van het begrip stereotype dan tegenover het gebruik van vooroordeel. Zij zien stereotypen als min of meer geïnstitutionaliseerde vooroordelen van een collectief karakter. Als zodanig zouden stereotypen een "zeer voorname rol in de verklaring van discriminatie spelen" (ACOM, 1984, p.30). Wij komen hier nog op terug.

Naast vooroordeel en stereotype is racisme een veel gebruikt begrip, wanneer het gaat om relaties tussen autochtonen en allochtonen. Michael Banton pleit er voor om dit begrip alleen te reserveren voor opvattingen met een duidelijk "biologische" grondslag en hij staat daarin niet alleen. Op die manier kan racisme als historisch (en voorbijgegaan) verschijnsel afgedaan worden. Want, zegt Banton zelf, de laatste tijd ligt de nadruk op culturele, in plaats van op biologische variaties, wanneer het gaat om tegen etnische groeperingen gerichte ideologieën (ACOM, 1984, p.6/7; Phizacklea & Miles, 1979, p.95).

Volgens John Rex is racisme dat alleen gebaseerd is op biologische verschillen slechts een bepaalde vorm van het verschijnsel. Hij wil het begrip juist daarom veel algemener zien: de toekenning van bepaalde eigenschappen aan een lid van een groep met dit groepslidmaatschap als enige grond (ACOM, p.7; Phizacklea & Miles, p.96).

Met Phizacklea en Miles kiezen Elich en Maso voor een definitie tussen die van Banton en Rex in, omdat zij de omschrijving van de laatste weer te veelomvattend vinden. Een belangrijk aspect in hun omschrijving vormt het "inherente" of "intrinsieke" element: bepaalde culturele eigenschappen van een groep worden beschouwd als aangeboren of "natuurlijke" eigenschappen (ACOM, p.8).

Elich en Maso: "Onder 'racisme' verstaan we: opvattingen en ideologieën die aantoonbaar op het idee van intrinsieke minder- of meerderwaardigheid van bepaalde etnische groepen gebaseerd zijn." (ACOM, p.16). Het begrip 'ras' komt in de definitie niet meer voor. De om-

schrijving van Phizacklea en Miles is iets uitgebreider, maar komt grotendeels op hetzelfde neer (ACOM, p.7/8).

Een met het voorgaande verwant begrip is xenofobie. In hun onderzoek naar het electorale succes van de Centrapartij maken Van Donselaar en Van Praag gebruik van dit begrip. Het beste is dit, volgens hen, simpelweg te vertalen als 'vreemdelingenhaat'. Xenofobie is op deze manier dan een ruimer begrip dan racisme (Van Donselaar & Van Praag, 1983, p.6).

Tot slot van deze paragraaf wijden wij enkele woorden aan het begrip 'discriminatie'. Ook hiervan bestaan vele definities, maar een gemeenschappelijk element is bijna zonder uitzondering steeds aanwezig: discriminatie verwijst expliciet naar handelingen (ACOM, p. 12). Bovendien hebben deze handelingen bij de meeste auteurs iets negatiefs. Negatieve discriminatie klinkt als een pleonasme (loc.cit.), hetgeen overigens niet wil zeggen dat positieve discriminatie als begrip en in werkelijkheid niet kan bestaan. In de definitie van Bovenkerk wordt dat laatste ook niet uitgesloten. Volgens hem is discriminatie: "...het ongelijk behandelen van personen of groepen op basis van kenmerken die in de gegeven situatie niet relevant moeten worden geacht." (1978, p.21).

In plaats van ongelijke behandeling, spreken Elich en Maso liever over achterstelling, juist omdat ongelijke behandeling niet altijd iets (relatief) negatiefs hoeft uit te drukken (ACOM, p.13). Bovendien vervangen zij 'relevantie' door 'aanvaardbaarheid'. Hun definitie wordt dan: "...achterstelling van individuen of groepen op grond van kenmerken die in de context van de handeling geen aanvaardbaar motief vormen." (ACOM, p.16). Een probleem blijft natuurlijk wel wie bepaalt wanneer wat 'relevant' of 'aanvaardbaar' is.

Voordat duidelijk gemaakt kan worden, waarmee de analyse in dit rapport zich bezighoudt, wordt in de volgende paragraaf kort aandacht besteed aan de verhouding tussen attitude en gedrag.

2.3 Attitude en gedrag, discriminatiegeneigdheid

Over de onderlinge verhouding tussen de in paragraaf 2.2 genoemde begrippen is evenveel onenigheid als over de afzonderlijke definities. Eén van de belangrijkste discussies handelt over het verband tussen vooroordeel en discriminatie/achterstelling. De essentiële vraag daarbij is: In hoeverre is sprake van een causaal verband tussen vooroordeel en discriminatie? Dit is een specifiek type van de algemene vraag naar het verband tussen attitude en gedrag.

Elich en Maso gaan hierop veel verder in dan wij op deze plaats willen doen (ACOM, p.19-32). Met Wilke (1979, p.15) veronderstellen wij dat attitude (houding) en gedrag twee verschillende zaken zijn. Analooq daaraan kan vooroordeel als attitude en discriminatie als gedrag gezien worden, ook naar aanleiding van de reeds geformuleerde definities.

Stereotypen en vooroordelen werken door in gedrag (Veen & Wilke, 1984, p.47), maar niet noodzakelijk overal en altijd: "Zo kan men wel een negatieve houding ten aanzien van een groep bezitten, zonder dat deze houding leidt tot afwijzing in gedrag" (Wilke, 1979, p.15). Iemand die raciaal bevooroordeeld is, hoeft niet noodzakelijk naar ras te discrimineren: "Gedrag wordt in elk geval door nog andere factoren bepaald dan door een enkele attitude." (Van Praag, 1983, p.10), zoals de kenmerken van de situatie en de voorziene consequenties van gedrag (loc.cit.). Dok in buitenlandse literatuur zijn dit soort aspecten regelmatig naar voren gekomen (LaPiàre, 1938; Lohman & Reitzes, 1954; DeFleur & Westie, 1958).

Van Praag (1983, p.76) stelt dat een bevooroordeeld individu weliswaar vaak een neiging tot discrimineren zal hebben, maar dat datzelfde individu meestal niet over de macht beschikt om die neiging tot uitdrukking te brengen, tenzij bijvoorbeeld in informele relaties. Pas wanneer iemand een bepaalde positie bekleedt, wordt formele discriminatie voor een dergelijk persoon mogelijk. Hierbij valt te denken aan werkgevers, kamerverhuurders, en vertegenwoordigers van woningbouwverenigingen, gemeenten en vakbonden (zie b.v.: Bovenkerk e.a., 1978). Discriminatie door personen in dit soort posities kunnen "duidelijk aanwijsbare, meestal materiële, consequenties" (Van Praag, loc.cit.) hebben. Elich en Maso spreken van geïnstitutionaliseerde discriminatie (ACOM, p.65).

In bijlage I staat een overzicht van de vragen die de basis vormen van onze eigen analyse. Deze vragen kunnen in ieder geval niet gezien worden als indicatoren van discriminatie: er is immers geen sprake van een handeling. Daarnaast is de steekproef a-select. Dat betekent dat de respondenten, wellicht op een enkele toevallige uitzondering na, niet in posities zitten waar zij hun houding in institutioneel gedrag kunnen omzetten.

Wij behandelen de vragen dan ook als indicatoren van een houding ten opzichte van een (etnische) groepering, zoals bijvoorbeeld vooroordeel. Nog niet genoemd is echter het begrip 'discriminatiegeneigtheid'. Van Praag (1983, p.77) omschrijft dit als "een meer abstracte vorm van vooroordeel", welke geïndiceerd wordt "door vragen naar de positie, die men etnische minderheden toekent bij de verdeling van sociale goederen".

Duidelijk is dat in ieder geval de eerste 6 vragen uit bijlage I als indicatoren van de zojuist gedefinieerde discriminatiegeneigdheid gezien kunnen worden en daarmee van (een abstracte vorm van) vooroordeel. Vanaf hier zal echter het gebruik van het begrip discriminatiegeneigdheid geprefereerd worden boven dat van vooroordeel. Gezien de aard van de eerste 6 vragen zullen wij ze in het vervolg de verdelingsvragen noemen en de daarop gebaseerde, later te construeren schaal de verdelingsschaal. De laatste twee vragen zijn van een iets andere aard en minder duidelijk aan te merken als indicatoren van discriminatiegeneigdheid. Om deze reden zullen ze los van de verdelingsvragen behandeld worden. Wij zullen ze de woonvragen noemen, welke samengevoegd worden tot een woonschaal. In hoofdstuk 4 wordt hierop teruggekomen.

De lezer kan zich afvragen wat de zin is van dit onderzoek, wanneer noch discriminatie noch vooroordeel in strikte zin onderzocht worden. Met Brand-Koolen zijn wij echter van mening dat: ".....indien autochtonen duidelijke discriminatoire gevoelens hebben, men gevoeglijk kan aannemen dat de verhoudingen er niet beter door worden" (1981, p.14), met name wanneer dergelijke autochtonen in relatief groten getale in een klein gebied woonachtig zijn, zoals een buurt. Wanneer in zo'n buurt ook nog eens een aantal allochtonen aanwezig is (woont, winkelt, werkt,) dan zou dat wel eens tot spanningen kunnen gaan leiden. "Tension, then, may be regarded as a warning signal, an indication that there may be storms ahead" (Star, 1964, p.352). Niet noodzakelijk, wel mogelijk en dat geeft voldoende motivatie om dit onderzoek te verrichten.

3.1 Inleiding

Aan het voorkomen van vooroordelen, racisme en discriminatie (geneigdheid) zijn reeds vele vraagstellingen van zeer verschillende signatuur gewijd. Evenveel variatie is te vinden in de gebruikte onderzoeksmethoden en -technieken en relevant geachte te verklaren en verklarende variabelen. In dit hoofdstuk besteden we in paragraaf 3.2 aandacht aan enkele onderzoeken die de aanwezigheid van allochtonen in een bepaald gebied in verband brengen met operationalisaties van een of meer van de genoemde begrippen. Zijdclings komen ook enkele andere 'verklarende' variabelen aan de orde. In 3.3 richten wij ons op het discriminerende of bevooroordeelde individu zelf: welke (sociologische) kenmerken vertoont een dergelijk persoon? In paragraaf 3.4, tenslotte, zal duidelijk gemaakt worden met welke variabelen wij in dit onderzoek verder zullen werken.

3.2 Aanwezigheid van allochtonen

Niet iedere regionale indeling van een land, staat of stad is even relevant voor iedere probleemstelling. Minstens even belangrijk is echter het feit dat een onderzoeker(ster) in verreweg de meeste gevallen genoeg moet nemen met een reeds bestaande regionale indeling, wil hij of zij tenminste gebruik maken van een bepaalde hoeveelheid geaggregeerde data. Demografische gegevens op stadsdeelniveau, bijvoorbeeld, zijn in Nederland in het algemeen gemakkelijk verkrijgbaar, maar een nadere onderverdeling binnen een buurt (bv. straat of trappenhuis) is vaak slechts met de grootst mogelijke moeite toegankelijk. Dit kan grote beperkingen stellen aan te verrichten onderzoek.

Dat hoeft echter niet te betekenen dat onderzoek op bijvoorbeeld provinciaal niveau per definitie

irrelevant, onbruikbaar of onseker is. Dat hangt af van de probleemstelling. Wij zullen enkele voorbeelden geven van onderzoek, waarin van een veel grovere indeling dan een buurt gebruik wordt gemaakt. Daarna gaan wij dieper in op enkele auteurs die wel werken met variabelen op buurt- of vergelijkbaar niveau. Wij dienen echter terdege rekening te houden met enkele hachelijke aspecten aan het vergelijken van onderzoeken die verricht zijn in verschillende landen. Tenzij deze internationale verschillen duidelijk en expliciet geproblematiseerd worden, zoals bv. Bagley (1973) en Husbands (1979) gedaan hebben, ontstaan enkele belangrijke bezwaren, waarvan wij er 3 willen noemen:

1. De in omvang belangrijkste allochtone groeperingen zijn per land verschillend. Het zou een ontoelaatbare simplificatie zijn om zonder meer bv. 'Negroes' in de Verenigde Staten te vergelijken met Indiërs of Pakistani in Groot-Brittannië. Hun huidskleur, afkomst, gewoonten etc. verschillen.
2. De sociale/politieke situatie is per land verschillend. Een vraag bv. naar de mening over het al of niet wenselijk zijn van het gesegregeerd wonen van bepaalde bevolkingsgroepen heeft in de Verenigde Staten een andere betekenis dan in Nederland: in de VS zijn ghettos, in Nederland niet.
3. De ruimtelijke indeling van de steden is vaak onvergelijkbaar.

Deze drie punten kunnen in sommige gevallen zelfs hun weerslag hebben op intra-nationale vergelijkingen.

Daarnaast is slechts zeer zelden sprake van gelijke afhankelijke variabelen. De één onderzoekt discriminatie, de ander vooroordeel, een derde discriminatiegeneigdheid. Tenslotte vormen de operationalisaties een probleem: de één meet vooroordeel of discriminatie op een totaal andere wijze dan de ander.

Het doel van het nu volgende (zeker niet complete) literatuuroverzicht is dan ook niet zozeer om internationaal vergelijkbare correlaties op te zoeken. Enerzijds is ons doel een kort overzicht te bieden van auteurs die zich op buurt- of op een ander niveau met het aantal allochtonen als onafhankelijke variabele hebben beziggehouden. Anderzijds trachtten wij andere (wellicht in de Nederlandse situatie relevante) variabelen op het spoor te komen.

3.2.1 Buitenlands onderzoek

Hubert M. Blalock gebruikt Standard Metropolitan Areas (S.M.A.'s) van meer dan 100.000 inwoners als analyse-eenheid (1956, p.585). Doel van zijn onderzoek is te bekijken onder welke omstandigheden sprake is van economische discriminatie van Negroes (zwarten). Als indicator gebruikt hij het verschil tussen het mediane inkomen van de blanken en dat van de zwarten per SMA. Blalock is met name geïnteresseerd in het percentage en de groei van dat percentage zwarten per SMA als onafhankelijke variabelen.

De resultaten van zijn analyse tonen aan dat het belang van deze variabelen, niet erg groot genoemd mag worden: "The writer is inclined to take the position that there is, even with suitable controls, at most only a slight positive relationship between rate of minority increase and income differentials..." (1956, p.587) en: "A moderate positive correlation... was found between per cent Negro and income differentials." (loc.cit.). Maar wanneer bij deze laatste correlatie enkele andere variabelen onder controle gehouden worden, dan neemt deze sterk af.

In 1957 gaat Blalock iets verder met zijn onderzoek en komt grotendeels tot dezelfde resultaten. Terecht vat hij zijn twee studies als volgt samen: "On the basis of these findings and those of a previous study, the writer concludes that the relationship between discrimination and rate of minority increase is at most a relatively weak one" (1957, p.682). De invloed van het percentage zwarten per SMA (dus niet de groei daarvan) lijkt van iets groter belang te zijn.

Andere auteurs vinden wel degelijk dat de genoemde variabelen van belang zijn ter verklaring van verschillende gedragingen en/of meningen van autochtonen ten opzichte van allochtonen. Zo deed David M. Heer in de VS onderzoek naar de mening van blanken ten aanzien van het in stand houden van segregatie op basis van ras: "...the will to preserve segregation varies, all other factors being equal, with the proportion of the population which is Negro" (1959, p.593). Heer's analyse-eenheid is de 'county' (46 in South Carolina) en de gestelde hypothese wordt door zijn onderzoek bevestigd (p.596/7).

Thomas F. Pettigrew besteedde aandacht aan een soortgelijke hypothese. Hij vergeleek, eveneens in de VS, steden met elkaar en kwam tot de ontdekking dat men in het algemeen meer voor segregatie op basis van ras was, naarmate men in steden woonde waar meer zwarten woonachtig waren (1957, p.342).

In Groot-Brittannië vond Schaefer (1975, p.3) echter dat "...the level of prejudice in the five towns with a

high proportion of non-whites was not higher than the country as a whole..."

Enerzijds zien we dat de resultaten zeker niet eenduidig zijn. Anderzijds is duidelijk dat de verschillende auteurs gebruik maken van nogal uiteenlopende regionale indelingen, hetgeen betekent dat we moeten oppassen voor al te sterke vergelijkingen tussen de diverse onderzoeken.

Wat voor onze eigen probleemstelling echter het meest interessant is, zijn de analyses die met name gebruik maken van variabelen op buurniveau of andere indelingen binnen een stad. Wij zullen hierbij dan ook wat langer stilstaan.

In het zojuist geciteerde onderzoek van Schaefer wordt ook een vergelijking gemaakt binnen steden. Wij laten de wijze waarop het vooroordeel gemeten is op deze plaats even achterwege en vermelden alleen Schaefer's conclusie: "...the two boroughs with the highest level of prejudice, also had the highest proportion of non-whites at the time of the Survey" (1975, p.7).

In de Verenigde Staten deden Bradburn c.s. onderzoek naar het verband tussen het aantal zwarten per buurt en discriminatiegeneigdheid. Hun resultaten zijn boeiend. Ten eerste ontdekken zij dat in buurten waar bijna geen enkele zwarte woont, de negatieve gevoelens veel sterker zijn dan in buurten waar wel sprake is van een aantal zwarten (variërend tussen de 1 en 10 % van de buurtbevolking)(1975, p.122). Komt het percentage echter boven de 10% dan neemt de discriminatiegeneigdheid weer zeer duidelijk toe en overtreft het gemiddelde van de buurten met minder dan 1% zwarten (loc.cit.). Daar waar de meeste zwarten wonen is sprake van de minste tolerantie: "Indeed, these are the neighborhoods that are often the most explosive and produce some of the bitterest anti-Negro sentiment on the part of the whites" (loc.cit.). Als we deze resultaten in een frequentie-polygoon zouden weer-geven, dan zou een soort U-of V-vorm ontstaan.

Orbell en Sherrill deden onderzoek in Columbus, Ohio en vonden ook een verband tussen het percentage zwarten en, wat zij noemen, 'white hostility'. Het belangrijke van hun studie is dat deze relatie niet eenduidig is, maar wordt doorkruist door een statusvariabele: "Areas with a high proportion of Negroes are characterized by increasing white hostility as their status declines....However, whites living in areas that are virtually without Negroes are more hostile when the areas have higher SES" (1969, p.50; SES is een afkorting voor sociaal-economische status). Orbell en Sherrill meten status op 'buurt'niveau. Soms is het mogelijk om de status van het individu zelf als onafhankelijke variabele te nemen. In paragraaf 3.3 komen wij daarop terug.

3.2.2 Nederlands onderzoek

In Nederland zijn het met name C.S. van Praag, J. van Donselaar en M.J.M. Brand-Koolen die onderzoek gedaan hebben dat direct of indirect verband houdt met onze probleemstelling. Laatstgenoemde onderzocht in 1981 het verband tussen discriminatiegeneigdheid en het percentage allochtonen per stadsdeel en deed dat aan de hand van dezelfde vragen als wij zullen doen (bijlage I). Ook zij verdeelde de vragen in de twee 'schalen' zoals beschreven in paragraaf 2.3. De negatieve gevoelens bleken het sterkst te zijn in wijken met een percentage allochtonen boven de 20, gevolgd door de stadsdelen met een percentage beneden de 5. Het meest welwillend waren de bewoners in stadsdelen met een percentage tussen de 5 en 10. Na de 10% nam de discriminatiegeneigdheid weer toe, maar in de wijken met tussen de 15 en 20% allochtonen bleek men in het algemeen weer positiever dan in de klasse daaronder. Er ontstaat een soort W-vorm. Dit verhaal ging in grote lijnen op voor alle twee de schalen (Brand-Koolen, 1981, p.12). In bijlage II staan de tabellen, waarin de resultaten van dit onderzoek zijn samengevat.

Op basis van het onderzoek 'Culturele Veranderingen' voerde Van Praag voor het Sociaal en Cultureel Planbureau een soortgelijk onderzoek als dat van Brand-Koolen uit. Ook hij komt tot een W-vorm voor beide schalen, ook al is zijn tweede schaal anders opgebouwd dan die van Brand-Koolen (1983, p.53).

Van Praag maant ons echter tot voorzichtigheid. Hij vindt wel verschillen tussen de wijken met verschillende percentages allochtonen, maar vindt deze niet opzienbarend: "Gezien deze uitslagen is het niet verwonderlijk, dat het minderheidsaandeel in de woonwijk van de respondent vrijwel niets bijdraagt tot de verklaring van de variantie in het vooroordeel" (1983, p.53). Eventueel zou dit, volgens Van Praag, kunnen liggen aan de niet-representativiteit van de steekproef.

Daarnaast dringt zich echter zowel bij Brand-Koolen als bij Van Praag dezelfde conclusie op: de stelling 'hoe meer allochtonen, des te groter het vooroordeel, gaat niet altijd op. In deze vorm moet de hypothese, zo zij al ergens expliciet gesteld mocht zijn, in ieder geval op stadsdeelniveau, verworpen worden. Alleen onder bepaalde omstandigheden gaat zij op. Welke deze omstandigheden zijn, blijft vooralsnog in het duister. Deze problematiek zal echter centraal staan in hoofdstuk 5 van dit rapport.

Tot slot van dit literatuuroverzicht gaan wij in op een studie van Van Donselaar en Van Praag. In hun onderzoek naar het verband tussen stemmen op de Centruumpartij in Amsterdam en Rotterdam en kenmerken van de woonwijk van de stemmer, onderscheiden zij drie onafhankelijke

variabelen: "...het percentage van de bevolking, behorend tot de etnische minderheden, omvattende de Mediterrane nationaliteiten en de Surinamers en Antillianen (inclusief hier geboren nakomelingen), voorts de groei van dit percentage tussen 1977 en 1982 en tenslotte het sociaal niveau van de wijk" (1983, p.79). Hun analyse-eenheden zijn de Amsterdamse buurtcombinaties en Rotterdamse buurten, eenheden welke wij in hoofdstuk 5 ook zullen hanteren (over de preciese meting volgt later meer).

De correlatie tussen stemgedrag en de twee minderheidsvariabelen blijkt voor de Centruumpartij hoger te zijn dan voor de PvdA en CPN (p.81). Het sociaal niveau van de wijk speelt bij deze correlatie echter een belangrijke rol (p.82).

Van Donselaar en Van Praag verschillen "ietwat" van mening, wanneer in hun studie conclusies moeten worden getrokken (p. 103-106). Van Praag ziet het diffuse protest als dominant kenmerk van stemmen op de Centruumpartij, Van Donselaar de vreemdelingenhaat. De laatste wijst er op dat de factor nabijheid van minderheden wel eens niet zo belangrijk meer hoeft te zijn, hetgeen dan samen zou kunnen hangen met een "afbrokkeling van het politieke taboe op vreemdelingenhaat". Wij komen hierop in het laatste hoofdstuk nog terug.

3.2.3 Buurtvariabelen

Wij startten paragraaf 3.2 met een overzicht van enkele buitenlandse studies, waarin het percentage allochtonen in een bepaald gebied en/of de groei van dat percentage als 'verklarende' variabelen gebruikt werden. Afhankelijk van de probleemstelling bleek het mogelijk op een hoog aggregatieniveau onderzoek te verrichten. Per onderzoek liep de verklarende waarde van de genoemde variabelen nogal uiteen. Interessanter voor ons zijn de resultaten van studies op een veel lager ruimtelijk niveau: stadsdelen of buurten binnen de stad. Wanneer wij internationale vergelijkingen op dit moment even achterwege laten en ons grotendeels richten op Nederlands onderzoek, dan komen de volgende punten naar voren waarmee in de analyse op buurtniveau rekening gehouden zal moeten worden:

1. Er is een samenhang te constateren tussen discriminatiegeneigdheid en het percentage allochtonen per stadsdeel. De verschillen tussen de scores van de diverse wijken zijn echter niet levensgroot. De relatie heeft bovendien een niet-lineair karakter.

-
2. De groei van het percentage allochtonen per stadsdeel is een variabele die we niet uit het oog mogen verliezen. Deze variabele zou wel eens minstens zo 'veel' kunnen verklaren als het percentage op zich. Het verband met discriminatiegeneigdheid is nog niet aangetoond, maar wel is een correlatie geconstateerd tussen de groei per buurt en het percentage Centrumpartij-stemmers.
 3. Ook de status van de wijk zou een rol kunnen spelen. Uit het Centrumpartij-onderzoek van Van Donselaar en Van Praag kwam dit naar voren. Ook hier geldt dat in empirisch onderzoek het verband met discriminatiegeneigdheid nog niet expliciet is aangetoond.

3.3 Individuele variabelen

De afgelopen jaren zijn in Nederland nogal wat opinie-onderzoeken gehouden waarin gevraagd werd naar meningen over allochtonen. Enkele van deze onderzoeken richten zich uitsluitend op dergelijke meningen. Andere bestaan slechts voor een klein gedeelte uit hierop gerichte vragen. Van Praag (1983) en Elich & Maso (1984) geven een overzicht. Op deze plaats willen wij niet ingaan op de relevantie van en problemen bij opinie-onderzoek. Wel willen we aan de hand van de genoemde overzichten proberen enkele met discriminatiegeneigdheid of vooroordeel verband houdende individuele variabelen uit het materiaal te destilleren.

"De enige onafhankelijke variabele die in alle peilingen hetzelfde beeld laat zien is leeftijd : naarmate respondenten ouder zijn, neemt hun vooroordeel, intolerantie (of wat gemeten wordt) toe" (ACOM, p.38). Van Praag komt tot ongeveer dezelfde conclusie. Hij constateert echter dat de jongste groepen (jonger dan 25 jaar) gemiddeld een hogere vooroordeelscore tonen dan de daarop volgende leeftijdsgroep (1983, p.66). Ook in buitenlands onderzoek komt de invloed van de leeftijd van de respondent naar voren (bv. Bagley, 1970, p.38). In de tot nog toe in dit hoofdstuk aangehaalde buitenlandse literatuur is de leeftijdsvariabele echter niet in het onderzoek opgenomen.

"In alle onderzoeken en aan de hand van verschillende indicatoren blijkt het vooroordeel sterker naarmate het opleidingsniveau lager is. Hetzelfde geldt trouwens voor andere sociale statuskenmerken, zoals beroepsniveau en, tot op zekere hoogte, inkomen. Hoe gunstiger de sociale positie, hoe minder vooroordeel" (Van Praag, p.66; zie ook Bagley, 1970, p.38). Dit behoeft verder weinig

commentaar. Wel ontstaan differentiaties, wanneer statusvariabelen in verband gebracht worden met buurtvariabelen. Orbell en Sherrill (1969, p.50-52) signaleren bijvoorbeeld verschillen tussen individuen met lage status in gebieden met lage status enerzijds en individuen met lage status in gebieden met hoge status anderzijds. Dit impliceert ook dat individuele status iets anders is dan buurtstatus.

Over de betekenis van andere individuele kenmerken is weinig bekend. Het geslacht van de respondent blijkt er in ieder geval weinig toe te doen (Van Praag, p.66; Bagley, p.38). Godsdienst, burgerlijke staat, gezinssituatie, leeftijd van de kinderen, politieke voorkeur, het al of niet werkloos zijn, beroepssituatie in het algemeen (zelfstandig zijn of niet), het zijn allemaal variabelen die wel enige samenhang vertonen met discriminatiegeneigdheid en/of vooroordeel. Het zijn echter met name leeftijd en (indicatoren van) sociale status die bijna altijd de meeste variantie 'verklaren'. Het ligt dan voor de hand om deze variabelen in onze eigen analyse te betrekken.

3.4 Variabelenselectie

In dit hoofdstuk besteedden wij met name aandacht aan het belang van enkele variabelen voor de 'verklaring' van discriminatiegeneigdheid en vooroordeel. Enerzijds werd gekeken naar buurtvariabelen, anderzijds naar individuele variabelen. In onderzoeken worden deze op verschillend niveau gemeten kenmerken niet vaak met elkaar in een analyse gebracht. Wij zullen dat wel doen.

Wanneer wij onze aandacht eerst richten op de variabelen op buurtniveau, dan blijkt in ieder geval de aanwezigheid van allochtonen een meer of minder grote rol te spelen. Meestal wordt deze variabele als volgt geoperationaliseerd: het aantal allochtonen, woonachtig in een buurt, als percentage van het totaal aantal bewoners van de buurt. In paragraaf 4.3 zal hierop concreter worden ingegaan. Hetzelfde geldt voor de nu volgende variabelen.

Naast dit aantal allochtonen per buurt, bleek ook de toename van dat aantal als potentieel belangrijke variabele naar voren te komen. Het ligt dan voor de hand om ook dit buurtkenmerk in het onderzoek op te nemen.

In verschillende onderzoeken kwam (sociaal-economische) status als differentierende factor naar voren. Deze variabele zou zowel op buurt- als op individueel niveau gemeten kunnen worden. Vanwege de beschikbaarheid van de slachtofferenquête en de afwezigheid van tussen steden goed vergelijkbare, actuele gegevens voor wat betreft buurtstatus, zal status

als individueel kenmerk in de analyse worden gebruikt. Tenslotte werd duidelijk dat de leeftijd van de respondent niet uit het oog mag worden verloren.

Samengevat: naast het aantal allochtonen per buurt, worden de toename van dat aantal, individuele sociaal-economische status en leeftijd van de respondent in dit onderzoek als de onafhankelijke variabelen beschouwd.

4.1 Inleiding

Het gebruik van zowel kenmerken op buurtniveau als individuele kenmerken in een kwantitatieve analyse, is een operatie die niet altijd even ongevaarlijk is. Het is daarom zinnig om dit hoofdstuk aan te vangen met een klein, tamelijk theoretisch overzicht van de problemen die bij dit soort onderzoeken naar voren komen of, erger, op de achtergrond blijven. Paragraaf 4.2 vormt hier van de neerslag. In paragraaf 4.3 volgt dan het eigenlijke analyseschema, waarin de meer praktische zaken van ons eigen onderzoek uitgebreid aan de orde zullen komen.

4.2 Individuele en contextuele variabelen

Brand-Koolen (1981) besteedde aandacht aan de invloed van het percentage allochtonen per stadsdeel op de discriminatiegeneigdheid. In ons eigen onderzoek zal ook de groei van het aantal allochtonen per buurt betrokken worden. Naast deze variabelen op buurtniveau zullen bovendien variabelen uit de slachtofferenquête zelf aan bod komen.

Dit betekent dat de analyse zich op twee verschillende niveau's afspeelt. Enerzijds proberen we de individuele kenmerken van de respondenten in verband te brengen met hun discriminatiegeneigdheid, anderzijds richt de analyse zich op de invloed van de (sociaal-ruimtelijke) context waarin deze individuen zich bevinden.

Contextuele variabelen (of eigenschappen) zijn karakteristieken van collectiva die gekoppeld worden aan de leden die tot dat collectief behoren. Anders gesteld: "Contextual properties describe a member by a property of his collective" (Lazarsfeld & Menzel, 1961, p.433). In ons onderzoek is woonachtig zijn in een gebied met

meer dan 20% allochtonen een contextuele eigenschap van een individuele respondent.

Wanneer dit soort data wordt gebruikt om individuele gedragingen of houdingen te 'verklaren', wordt wel gesproken van een contextuele analyse (Valkonen, 1969, p.56; Cox, 1969, p.158-159). De theoretische wortels van dergelijk onderzoek lijken voor wat betreft de sociologie te liggen in het structureel functionalisme (Blau, 1960, p.179) en voor wat betreft de sociale geografie bij de 'oude ecologen' uit Chicago.

Data kunnen op verschillende wijzen geaggregeerd worden. In de sociologie worden vaak groepskenmerken als contextvariabele opgevoerd (Blau, 1960, p.180 e.v.; Tannenbaum & Bachman, p.585-595). In de sociale geografie aggregeert men veelal per gebiedseenheid (Rumley, 1979 en Rumley, 1981). Is het doel van het onderzoek het correleren tussen verschillende per gebied geaggregeerde data, dan spreekt men van een ecologische analyse (Valkonen, 1969, p.63). De in paragraaf 3.2 geciteerde studies van Blalock zijn voorbeelden van dat soort onderzoek.

Het nadeel van dergelijke analyses is dat het individu als het ware uit het oog verloren wordt. Conclusies mogen alleen getrokken worden op het geaggregeerde niveau. Waar toch op basis van het aggregaatsniveau causale gevolgtrekkingen voor individuen plaatsvinden, ontstaat een grote kans op het maken van een, zogenaamde, ecologische fout : statistische gegevens die gemeten zijn op een bepaald (ruimtelijk) analyseniveau worden zonder meer overgebracht op een ander (ruimtelijk) analyseniveau (Dijkink, 1979, p.24; Robinson, 1960). Een (aangepast) klassiek voorbeeld zal dit verduidelijken (ontleend aan: Galtung, 1967, p.45).

Stel dat er een hoge correlatie gevonden wordt tussen het percentage Surinamers dat in een buurt woont en het aantal misdaden per buurt. Een vermoeden dat Surinamers veel misdaden plegen mag geuit worden. Op basis van de bekende informatie mag het echter nooit meer zijn dan een vermoeden, eenvoudigweg, omdat we geen enkele informatie hebben per individu. Het zou bijvoorbeeld zo kunnen zijn dat die hoge 'crime-rate' het gevolg is van één of twee zeer actieve jeugdbendes die 'toevallig' die buurten als actiegebied hebben. In het meest extreme geval zou de misdaad voornamelijk kunnen bestaan uit het molesteren van Surinamers en die zijn nu eenmaal veelvuldig te vinden in buurten waar ze woonachtig zijn.

Voorzichtigheid is dus geboden. In dergelijk onderzoek dient de analyse-eenheid duidelijk geëxpliciteerd te worden en moet worden opgepast voor causale gevolgtrekkingen. Ons eigen onderzoek zal het individu als analyse-eenheid kennen.

Zoals gedeeltelijk reeds uit hoofdstuk 3 duidelijk is geworden, komt een analyse van relaties tussen

allochtonen en autochtonen, waarin zowel individuele als contextvariabelen worden betrokken, niet vaak voor. Soms ligt de nadruk op de context (bv. Blalock) vaak ook op het individu. Met name opinie-onderzoek valt in deze laatste categorie.

De combinatie van individuele en geaggregeerde (contextuele) data wordt echter door vele onderzoekers ten sterkste aangeraden. Allardt (1969, p.47): "...the most fertile uses of ecological or generally aggregate data are those in which it is possible to combine both aggregate and individual data". Orbell en Sherrill stellen hetzelfde, maar meer toegespitst op ons eigen onderzoek: "... a full understanding of racial tensions in American cities requires consideration of individual and contextual variables...." (1969, p.46).

Wat nodig is, is dat de contextuele (buurt-)variabelen op één of andere wijze gekoppeld worden aan individuele data. Orbell en Sherrill deden hetzelfde: "Data obtained from these individuals were combined with data describing the social context by locating the home address of each respondent in a census tract and coding the required census values also as individual data"(1969, p.48). Uit het voorgaande mag duidelijk zijn dat een dergelijke methode geoorloofd is, mits opgepast wordt voor het leggen van bepaalde ongeoorloofde causale verbanden. De combinatie van individuele variabelen uit de slachtofferenquête en gemeentelijke gegevens op buurtniveau, verschaft ons deze mogelijkheid. In de volgende paragraaf komen wij terug op deze koppeling.

4.3 Operationalisatie

4.3.1 Discriminatiegeneigdheid

In bijlage I staan de vragen 179 t/m 187 uit de slachtofferenquête van 1981. In het artikel van Brand-Koolen werden daarvan 2 schalen gemaakt: een van de eerste zes, en een tweede van de laatste twee vragen. In hoofdstuk 2 werd, analoog aan Van Praag (1983, p.77), discriminatiegeneigdheid omschreven als een meer abstracte vorm van vooroordeel, geïndiceerd door vragen naar de positie die men ethnische minderheden toekent bij de verdeling van sociale goederen. Het zijn met name die eerste zes vragen die in deze omschrijving passen. De twee woonvragen verwijzen niet zozeer naar de verdeling van sociale goederen, maar veel meer naar een mening over een concretere situatie in buurt of straat. Gezien de ongelijksoortigheid van de twee sets vragen, was het voor

Brand-Koolen dan ook een logische stap om twee verschillende schalen te vervaardigen. Ook wij zullen dit onderscheid aanhouden.

Een belangrijk validiteitsprobleem dient zich aan: al dit soort vragen zouden nogal eens gemakkelijk kunnen leiden tot sociaal wenselijke antwoorden. Met name het idee dat 'je niet mag discrimineren' kan een rol spelen. Dit zou er dan toe moeten leiden dat het percentage negatieve antwoorden zeer gering is. In het onderzoek van Brand-Koolen vertoonde echter maar liefst 46% van de respondenten minstens enige negatieve discriminatiegeneigdheid (zie bijlage II, tabel II.1). In ieder geval mag dan gesteld worden dat de vragen en de daarop gebaseerde schalen niet niets meten. Hooguit kan worden volgehouden dat zij discriminatiegeneigdheid niet volledig meten. Aan het slot van hoofdstuk 5, na onze eigen analyse, komen wij nog terug op de validiteit. Dan zal blijken dat ook wanneer bepaalde sociaal-economische karakteristieken van de respondenten onder controle worden gehouden, belangwekkende differentiaties tussen bepaalde scores zijn blijven bestaan. Differentiaties, welke ons inziens zeker niet geheel en al terug te herleiden zullen zijn tot sociale wenselijkheid.

In dit rapport wordt gebruik gemaakt van dezelfde vragen als in het onderzoek van Brand-Koolen (zie bijlage I). In eerste instantie zullen ook de constructies van Brand-Koolen als de te verklaren variabelen worden gezien. Dit maakt een vergelijking mogelijk. Later in hoofdstuk 5 zullen andere schalen gebruikt worden.

Alle te gebruiken schalen zijn op eenzelfde wijze opgebouwd: per individu worden scores op individuele vragen op een of andere wijze bij elkaar opgeteld. Voor de verschillende soorten buurten worden vervolgens gemiddelde scores berekend en deze worden met elkaar vergeleken. Drbell & Sherrill (1969) en Schaefer (1979) hanteren eenzelfde methode. Overigens gebruiken zij voor de constructie van hun schalen respectievelijk slechts 3 en 4 vragen.

De constructie van de vanaf paragraaf 5.3 te gebruiken schalen heeft als volgt plaatsgevonden: voor wat betreft de 6 verdelingsvragen wordt voor ieder negatief discriminerend antwoord een score 1 gegeven, voor ieder niet- of positief discriminerend antwoord een 0. Voor iedere respondent is het maximale aantal te behalen punten dan 6, hetgeen duidt op een maximale discriminatiegeneigdheid. Het minimum is 0, wat betekent dat geen enkel negatief discriminerend antwoord is gegeven. Zoals eerder vermeld, spreken we in dit verband van de 'verdelingsschaal'.

Ook van de twee woonvragen is een nieuwe schaal vervaardigd. In dit geval krijgt het meest positieve antwoord een score 1, het iets minder positieve antwoord een

2 en zo verder tot het meest negatieve: 6. Dan volgt weer een optelling van de scores op de beide vragen, zodat een respondent minimaal 2 en maximaal 12 punten kan scoren. De volgorde van de antwoorden met betrekking tot positiviteit/negativiteit is te vinden in bijlage I.

Het voordeel van de op deze wijze geconstrueerde schalen ten opzichte van de vorige, is dat behalve kruis-tabellen en chi-kwadraat ook andere analysetechnieken gebruikt kunnen worden. Wij komen hierop terug in paragraaf 5.3. Wel dient hier alvast gemeld te worden dat de beide schalen als intervalvariabelen behandeld zullen worden. Strikt genomen is deze interpretatie niet geheel correct.

4.3.2 Onafhankelijke variabelen

De bedoeling van dit rapport is dat met ruimtelijke eenheden gewerkt gaat worden die qua bevolkingsaantal een stuk kleiner zijn dan de wijken (stadsdelen) in het artikel van Brand-Koolen. In sommige gevallen is het dan nog mogelijk om een keuze te maken uit verschillende indelingen. Zo kunnen in Utrecht 77 buurten of 15 buurtcombinaties gebruikt worden.

Wij hebben ons niet altijd op de kleinst mogelijke (statistisch gedefinieerde) gebieden gericht. Aan de ene kant is dit nodig, omdat niet voor iedere ruimtelijke indeling van een stad voldoende relevant gegevens beschikbaar zijn. Aan de andere kant dient enigszins rekening gehouden te worden met de vergelijkbaarheid tussen de steden. Een nadeel van deze keuze is dat we ons kunnen afvragen in hoeverre een gebied met gemiddeld zo'n 13.000 inwoners aansluit bij de ervaring en deel uitmaakt van de dagelijkse leefwereld van de respondenten, en of, daaruit volgend, de aanwezigheid van allochtonen in een dergelijk gebied wel van een of ander direct belang is.

Uiteindelijk is gekozen voor de volgende indelingen: Amsterdamse en Utrechtse buurtcombinaties, Rotterdamse buurten en Haagse wijken. Gebieden, waar geen enquêtes plaatsvonden werden meteen geëlimineerd. In Den Haag is in drie gevallen een wijk waar en het totaal aantal inwoners relatief hoog is, en het aantal geslaagde enquêtes aanzienlijk, in tweeën gesplitst. In Utrecht gebeurde dat ook eenmaal. Soms zijn van gemeentewege enkele buurten samengevoegd. Het resultaat ziet er als volgt uit:

- In Amsterdam vonden 329 enquêtes plaats, verdeeld over 57 buurtcombinaties met een gemiddeld inwonertal van 10.344.

-
- In Rotterdam vonden 216 enquêtes plaats, verdeeld over 31 buurten met een gemiddeld inwonertal van 14.150.
 - In Den Haag vonden 167 enquêtes plaats, verdeeld over 27 wijken/wijkdelen, met een gemiddeld inwonertal van 13.807.
 - In Utrecht vonden 54 enquêtes plaats, verdeeld over 11 buurtcombinaties met een gemiddeld inwonertal van 14.607.

Vanaf nu zal voor deze geselecteerde gebieden de verzamelnaam ' buurt ' gebruikt worden.

Vervolgens werd het huisadres van iedere (Nederlandse) respondent in de 4 grote steden in een buurt ingedeeld. Iedere respondent krijgt op deze manier een buurtcode. Aan deze buurtcodes werden de onafhankelijke buurtvariabelen toegevoegd. Op deze wijze vindt dan automatisch de koppeling aan de individuele respondent plaats.

Aanwezigheid van allochtonen is als volgt geoperationaliseerd: "Het aantal Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en Noord-Mediterranen per buurt als percentage van de totale bevolking per buurt per 1 januari 1981". In het vervolg zal worden gesproken over "het percentage allochtonen per buurt". De percentages zijn op een decimaal nauwkeurig ingevoerd; daarna is een indeling in 5 klassen vervaardigd: minder dan 5, 5-10, 10-15, 15-20 en meer dan 20% allochtonen per buurt.⁰¹

De definities van de geselecteerde bevolkingscategorien verschillen enigszins per stad. Omdat deze volgens ons niet storend zijn, wordt daaraan op deze plaats verder geen aandacht besteed. Wel dient te worden vermeld dat de voorkeur is gegeven aan 'ruime' omschrijvingen. Zo zijn zowel Surinamers met een Surinaamse als met een Nederlandse nationaliteit opgenomen en in Amsterdam zelfs alle personen in twee-oudergezinnen, waarvan slechts één ouder Surinamer is.

Wanneer gesproken wordt over aantallen allochtonen per buurt, wordt uiteraard het aantal in die buurt woonachtigen bedoeld. Hoewel bijvoorbeeld bekend is dat bepaalde markten dagelijks een grote hoeveelheid etnische

⁰¹ De gegevens van Amsterdam zijn afkomstig uit Bestuursinformatie (1981) van Utrecht uit Bureau voor Statistiek (1981a, 1981b, 1982a), voor Den Haag en Rotterdam uit de bestanden van de Gemeentelijke Bureau's voor Statistiek. Veel gegevens zijn verkregen via Carlo van Praag van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

klanten naar zich toe trekken (Dijst c.s., 1984), zijn harde cijfers hierover niet beschikbaar. Dat aan percentages de voorkeur wordt gegeven boven absolute aantallen, heeft tot doel de storende invloed van de grootte van het gebied uit te schakelen.

De toename (groei) van het aantal allochtonen per buurt kan op verschillende wijzen geoperationaliseerd worden. Van Praag (1981, p.66/67) vindt noch het gebruik van een multiplicatieve maat (het quotiënt tussen percentages), noch dat van een additieve maat (het verschil tussen percentages) bevredigend. Volgens hem (en ook volgens Lee, 1977, p.78), is groei (snelheid) het beste te meten via een regressiemodel. De 'normale' groei wordt aangeduid door de regressielijn van het percentage allochtonen per buurt in jaar t1 op dat in jaar t0. Buurten met een relatief sterke positieve afwijking ten opzichte van deze lijn zijn dan te beschouwen als buurten die in de periode tussen t0 en t1 sterk gegroeid zijn ('overchanged'), buurten met een relatief sterk negatieve afwijking als buurten die in dezelfde periode slechts zwak of zelfs helemaal niet gegroeid zijn ('underchanged').

In onze eigen analyse maken we dankbaar gebruik van de door Van Praag zelf, op de zjuist beschreven wijze, berekende groeiwaarden voor de buurten in de vier grote steden. Als eerste meetpunt (t0) geldt 1 januari 1977, als tweede (t1) 1 januari 1982. Dit betekent dat dit laatste tijdstip niet samenvalt met het tijdstip, waarop de enquêtes afgenomen zijn (begin 1981). Wij menen echter dat dit verschil van ongeveer een jaar toelaatbaar is: binnen een dergelijke tijdsspanne zullen geen al te grote veranderingen plaats hebben gevonden in het groeipatroon van allochtonen in de vier grote steden.

Evenals bij de vorige variabele zijn de data op een decimaal nauwkeurig ingevoerd. Daarna is de volgende indeling gemaakt:

- sterk negatieve groei = > 3% negatieve afwijking van 'normale groei';
- matig negatieve groei = 1,5 - 3% negatieve afwijking van 'normale groei';
- normale groei = niet meer dan 1,5% positieve of negatieve afwijking van 'normale groei';
- matig positieve groei = 1,5 - 3% positieve afwijking van 'normale groei';
- sterk positieve groei = > 3% positieve afwijking van 'normale groei'.

Na de operationalisatie van de twee in het onderzoek betrokken buurtvariabelen, gaan wij over naar de individuele variabelen.

Hoë hoger de leeftijd, des te sterker de discriminatiegeneigdheid. Behalve uit de literatuur (paragraaf 3.3) komt dit grosso modo ook uit ons eigen onderzoek naar voren. Een enkelvoudige variantie-analyse⁰² met leeftijd als onafhankelijke factor, verdeeld in 10 klassen (16-18, 18-25, 25-30, 30-35, 35-40, 40-45, 45-50, 50-55, 55-65 en 65 jaar of ouder) laat een significante F-waarde zien. Niet echter bij de alleroudsten, maar in de klasse 55-65 jaar komt de hoogste gemiddelde discriminatiegeneigdheid voor. Daarnaast is in de klasse 18-25 toch sprake van gemiddeld iets meer negatieve gevoelens dan in de klassen daaromheen. Verschillen tussen aan elkaar grenzende leeftijdsklassen bleken echter in geen enkel geval significant te zijn (T-toets).

Dit laatste rechtvaardigt een indikking van de leeftijdsklassen, hetgeen nodig wordt geacht vanwege de geringe celvullingen die af en toe optreden. Om recht te doen aan het verschil (hoewel dus niet significant) tussen de categorieën 50-65 en ouder dan 65 jaar en gezien het grote aantal respondenten in deze klassen, houden we deze van elkaar gescheiden. De andere cesuur leggen we bij 30 jaar. Zo ontstaan 4 categorieën: jongeren (16-30), middelbaren (30-50), ouderen (50-65 jaar) en bejaarden (ouder dan 65 jaar). Met deze indeling wordt verder gewerkt.

Een enkelvoudige variantie-analyse laat opnieuw een significant verband zien. De 4 categorieën verschillen alle significant van elkaar ($p < 0.005$), behalve wanneer de ouderen en de bejaarden met elkaar vergeleken worden.

Variabelen uit de enquête die zouden kunnen dienen als indicator voor sociaal-economische status zijn: bruto gezinsinkomen, opleiding en sociale klasse van de kostwinner. Deze kostwinner hoeft niet altijd dezelfde persoon te zijn als de respondent. De variabelen kunnen in strikte zin dan ook niet als persoonskenmerk gebruikt worden, maar wel als een indicatie van de status van het huishouden, waarvan de respondent deel uitmaakt.

Een enkelvoudige variantie-analyse met bruto gezinsinkomen als onafhankelijke factor, verdeeld in 12 klassen geeft een F-waarde die als significant aanmerkt kan worden: $p = .009$. De verdeling over de verschillende inkomensklassen geeft echter geen eenduidig beeld. Verreweg de geringste gemiddelde discriminatiegeneigdheid komt voor in de categorie < 12.000 gulden/jaar, gevolgd door de twee hoogste klassen (meer dan 45.000 gulden per jaar). Over de klassen daartussenin zijn geen algemene opmerkingen te maken. Het beeld wordt echter nog eens extra vertroebeld, doordat de klasse

⁰² Zie bijlage III voor een kort overzicht van enkele belangrijke aspecten van de variantie-analyse.

40-45.000 vermengd is met de categorie 'geen antwoord' en als zodanig dus niet meer te herkennen is.

Al met al komt 'bruto gezinsinkomen' in ons geval niet naar voren als een duidelijke, relatief gemakkelijk interpreterbare indicator van sociaal-economische status.

De gemiddelde discriminatiegeneigdheid neemt af, naarmate de opleiding van een hoger niveau is: een enkelvoudige variantie-analyse met opleiding verdeeld in 10 klassen⁰³ als onafhankelijke factor geeft een significante F-waarde ($p=.000$). Bij de verdeling over de verschillende categorieën treden geen 'vreemde' afwijkingen van dit algemene beeld op.

Ook hier kan een herindeling gemaakt worden en ook hier wordt dat nodig geacht in verband met af en toe voorkomende geringe celvullingen. In tabel 4.1 staan de gemiddelde scores na een indikking tot 4 categorieën. Het verband is significant en duidelijk is dat de scores afnemen, naarmate de opleiding hoger is.

Tabel 4.1: Opleiding en discriminatiegeneigdheid: gemiddelden per categorie

Opleiding	n	gemiddelde
LO e.d.	351	2.59
MAVO/HAVO	174	2.01
VWO e.d.	95	1.57
MO/HBO/Univ.	170	0.83
Totaal	790	1.96

De variabele sociale klasse is in de enquête ingedeeld in de volgende ordinale schaal: directeuren, middenstand, kleine middenstand, geschoolde arbeiders, ongeschoolde arbeiders. Een enkelvoudige variantie-analyse geeft een significant verband met de discriminatiegeneigdheid ($p=.000$). Wanneer de categorieën van deze variabele met elkaar worden vergeleken, ontstaat in grote lijnen hetzelfde beeld als bij opleiding: hoe hoger de sociale klasse, des te geringer de gemiddelde discriminatie-geneigdheid. Ook in verdere analyses (zie de volgende paragrafen) vertoonde deze variabelen zoveel overeenkomsten met de opleidingsvariabele, dat het zinloos is om met beide tegelijk verder te werken.

Als indicator van sociaal-economische status kwam inkomen in ieder geval niet in aanmerking (zie hierboven). De keuze tussen sociale klasse en opleiding laten wij

⁰³ LO, LO+VGLO-LAVO, LO+vakopleiding, MAVO/HAVO, MAVO/HAVO+vakopleiding, VWO, VWO+vakopleiding, HBO, MO/speciale vakopleiding, Universiteit/hogeschool.

uitvallen ten voordele van opleiding. Nogmaals zij echter gesteld dat wanneer sociale klasse als indicator gekozen zou zijn, het beeld niet of slechts nauwelijks zou veranderen. De samenhang tussen deze variabele en opleiding is bijna perfect.

5.1 Inleiding

Na de eerste inleidende hoofdstukken, volgt in dit (lange) vijfde hoofdstuk de eigenlijke analyse. Zoals reeds vermeld zal in eerste instantie gewerkt worden met de door Brand-Koolen gebruikte schalen. Op deze manier kunnen enkele vergelijkingen tussen de analyses op stadsdeel- en op buurniveau gemaakt worden (5.2). In paragraaf 5.3 zullen we ons richten op de in paragraaf 4.3.1. geconstrueerde verdelings- en woonschaal.

De toename van het aantal allochtonen wordt in paragraaf 5.4 geïntroduceerd. In 5.5 wordt deze variabele samen met de aanwezigheid van allochtonen in een analyse betrokken. In de paragrafen 5.6 en 5.7 worden stap voor stap alle buurt- en individuele variabelen in de analyse opgenomen. In de slotparagraaf volgen enkele conclusies en wordt uiteraard teruggekomen op de in het eerste hoofdstuk geformuleerde probleemstelling.

Om redenen die in paragraaf 5.3 naar voren zullen komen, zal veelvuldig gebruik gemaakt worden van verschillende soorten variantie-analyses. Voor de lezer die geheel onbekend is met deze techniek, is in bijlage III een poging gewaagd om in het kort de essentie hiervan te verduidelijken.

5.2 Aanwezigheid van allochtonen

In het artikel van Brand-Koolen werd het verband tussen de discriminatiegeneigdheid en het percentage allochtonen per stadsdeel onderzocht. De resultaten van dit onderzoek werden reeds vermeld in paragraaf 3.2.2. Wij hebben het stadsdeelniveau verlaten en richten ons nu op het percentage allochtonen per buurt. Het verband tussen deze variabele en de verdelingsschaal, zoals opgesteld door Brand-Koolen is te zien in tabel 5.1. (vgl. met tabel II.1 in bijlage II).

Tabel 5.1: Percentage allochtonen per buurt en discriminatiegeneigdheid: de verdelingsvragen (tussen haakjes het absolute aantal respondenten, buiten haakjes de procentuele verdeling)

	percentage allochtonen					Totaal
	<5	5-10	10-15	15-20	>20	
-positieve	5	3	1	2	3	3
discr.	(13)	(6)	(1)	(1)	(4)	(25)
-geen	44	59	52	40	53	50
discr.	(121)	(112)	(49)	(23)	(67)	(372)
-negatieve	26	18	20	19	10	20
discr.	(71)	(35)	(19)	(11)	(13)	(149)
-sterke neg.	25	20	27	39	34	27
discr.	(70)	(38)	(26)	(22)	(43)	(199)
Totaal	100	100	100	100	100	100
	(275)	(191)	(95)	(57)	(127)	(745)

$p < .005$

Wat opvalt is dat de discriminatiegeneigdheid niet het grootst is in de buurten met de meeste allochtonen. De top ligt in de buurten met tussen de 15 en 20% allochtonen. Pas daarna volgen de buurten met meer dan 20% allochtonen, maar de gemiddelde discriminatiegeneigdheid ligt ongeveer op eenzelfde niveau als dat van de buurten met minder dan 5% allochtonen. Wat wel overeenkomt met de resultaten op stadsdeelniveau is de relatief zeer lage score in de buurten met 5-10% allochtonen.

Hoewel er enige overeenkomsten in de resultaten van de analyses op beide niveau's zijn, springen de verschillen ook duidelijk in het oog. Op stadsdeelniveau ontstaat een soort W-vorm: toppen bij stadsdelen met minder dan 5, 10-15 en meer dan 20% allochtonen, dalen in de overige klassen. Deze W-vorm is niet uniek. In analyses op basis van dezelfde slachtofferenquête en op basis van het onderzoek 'Culturele Veranderingen' van het Sociaal en Cultureel Planbureau kwam, zoals we reeds zagen, Van Praag eveneens tot dit resultaat (1983, p.53 en 56). Ook hij werkte met data op stadsdeelniveau.

Op buurtniveau echter, komt in onze eigen analyse een ander beeld naar voren: de W verdwijnt, doordat een top zich manifesteert op een andere plaats. De hoogste gemiddelde score is nu te vinden in de buurten met 15-20% allochtonen.

In tabel 5.2 staat het verband tussen het percentage allochtonen per buurt en de woonvragen. (vgl. met de resultaten van Brand-Koolen in tabel II.2 in bijlage II).

Tabel 5.2: Percentage allochtonen per buurt en discriminatiegeneigdheid: de woonvragen (tussen haakjes het absolute aantal respondenten, buiten haakjes de procentuele verdeling)

	percentage allochtonen					Totaal
	<5	5-10	10-15	15-20	>20	
-positieve	26	51	51	49	41	40
discr.	(68)	(77)	(40)	(21)	(41)	(247)
-negatieve	63	42	44	49	51	52
discr.	(155)	(61)	(35)	(21)	(51)	(323)
-sterke neg.	10	8	5	2	8	8
discr.	(24)	(12)	(4)	(1)	(8)	(49)
Totaal	100	100	100	100	100	100
	(247)	(150)	(79)	(43)	(100)	(619)

$p < .005$

De weerstand is het grootst in de buurten met een percentage allochtonen onder de 5. In de daarop volgende klasse is de discriminatiegeneigdheid voor wat betreft deze schaal zeer gering. Daarna is sprake van een regelmatige stijging en deze zet zich door tot in de hoogste klasse. Ook hier ontstaat geen W-vorm. Maar ook het beeld van de eerste schaal komt niet terug. Wat wel te zien is, is een soort U- of V-vorm. Op stadsdeelniveau vond Brand-Koolen de grootste negatieve scores in wijken met meer dan 20% allochtonen, terwijl de gebieden met tussen de 15 en 20% allochtonen gemiddeld het laagst scoorden (Brand-Koolen, 1981, p.12).

De belangrijkste conclusie die uit deze paragraaf getrokken kan worden is dat het wel degelijk uitmaakt of de aanwezigheid van allochtonen per stadsdeel, of de aanwezigheid van allochtonen per buurt als onafhankelijke variabele wordt bekeken. In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op deze laatste variabele. Later zullen wij kort terugkomen op dit, ons inziens, relevante verschil.

5.3 Twee nieuwe schalen

In de zojuist gebruikte schalen zijn de verschillen tussen de categorieën die de mate van discriminatiegeneigdheid aantonen niet altijd gelijk. In deze en de volgende paragrafen wordt daarom verder gewerkt met de door onszelf geconstrueerde schalen (zie paragraaf 4.3.1).

Wanneer dan een gelijksoortige tabel als tabel 5.1 wordt vervaardigd, ontstaan voor wat betreft de verdelingsschaal geen nieuwe resultaten.

In paragraaf 3.2.2 konden wij de hypothese "hoe meer allochtonen, des te groter het vooroordeel" verwerpen. Dit gebeurde op grond van door Brand-Koolen en Van Praag verricht onderzoek op stadsdeelniveau. Op deze plaats kan een conclusie als deze opnieuw geformuleerd worden. Ook het verband tussen de aanwezigheid van allochtonen op buurniveau en discriminatiegeneigdheid van autochtonen heeft een niet-lineair karakter.⁰¹ Ook hier betekent dit, dat andere omstandigheden dan die aanwezigheid een rol spelen.

Onderzoektechnisch heeft dit een belangrijke implicatie: te gebruiken technieken zullen toegespitst moeten zijn op deze non-lineariteit. Een regressie-analyse, bijvoorbeeld, komt om die reden niet in aanmerking. Met een variantie-analyse daarentegen, zijn we wel in staat om daarmee rekening te houden (zie bijlage III). Het vervolg van dit hoofdstuk zal derhalve geheel gebaseerd zijn op resultaten van dergelijke variantie-analyses.

Een enkelvoudige variantie-analyse met de nieuwe verdelingsschaal als afhankelijke en het percentage allochtonen per buurt in de vijf bekende klassen als onafhankelijke variabele ('independent') laat een significante F-waarde zien ($p=.002$). Dit betekent dat over het geheel genomen de aanwezigheid van allochtonen per buurt van belang is voor de verklaring van de verschillen in discriminatiegeneigdheid. Naast deze F-waarde is interessant hoe de verdeling van die scores over de verschillende buurtcategorieën uitvalt. In tabel 5.3 staan zowel de gemiddelden als de standaarddeviaties.

Tabel 5.3 Percentage allochtonen per buurt en de "verdelingsschaal": gemiddelde discriminatiegeneigdheid en standaarddeviatie

% allochtonen per buurt	n	gemiddelde	standaard deviatie
<5	258	2.18	2.23
5-10	182	1.44	2.08
10-15	94	2.07	2.45
15-20	57	2.63	2.58
>20	122	2.17	2.61
Totaal	713	2.01	

⁰¹ Dit blijkt ook uit de r^2 : deze heeft een zeer geringe waarde van $-.06$.

De resultaten zijn grotendeels vergelijkbaar met die van tabel 5.1: een relatief zeer geringe gemiddelde discriminatiegeneigdheid in de buurten met tussen de 5 en 10% allochtonen, een duidelijke top bij de klasse 15-20%.

De vraag die hier gesteld kan worden is of de verschillen significant zijn. Daartoe is een tweezijdige T-toets uitgevoerd, waarbij steeds twee buurtklassen met elkaar vergeleken worden. Het volgende blijkt: alle combinaties waarbij de buurten met 5-10% zijn betrokken, geven significante waarden te zien (< 0.05). Dat de discriminatiegeneigdheid in dit soort buurten op een gemiddeld laag niveau ligt, is derhalve duidelijk. Bij de hoge score van de buurten met 15-20% allochtonen dienen echter wel wat vraagtekens gezet te worden. In geen enkele combinatie komt een significante waarde naar voren. Het kleine aantal respondenten in deze klasse (57) zal hierbij zeker een rol spelen, maar wellicht ook de hoogte van de standaarddeviatie. Een F-toets wijst echter uit dat deze niet significant hoger ligt dan in andere buurten.

Deze standaarddeviatie geeft een indicatie van de spreiding rond het gemiddelde. In de buurten met tussen de 5 en 10% allochtonen is de waarde van deze spreidingsmaat het geringst: de scores van de individuele respondenten bevinden zich in het algemeen, relatief gezien dichtbij het gemiddelde. De hoogste waarden worden bereikt in de buurten met 15-20% en meer dan 20% allochtonen. Hoewel niet altijd sprake is van sterk significante verschillen zou in dit soort buurten heel goed sprake kunnen zijn van een gemiddelde dat bepaald wordt door een combinatie van enerzijds mensen die zeer hoog scoren op de onderzochte schaal en anderzijds juist zeer lage scores. Deze constatering kan twee implicaties hebben. Ten eerste zou sprake kunnen zijn van buurten die gekenmerkt worden door een heterogene samenstelling: de uiteenlopende score-patronen kunnen een indicatie zijn van de aanwezigheid van zeer verschillend denkende individuen binnen een buurt. Een tweede interpretatie is dat de hoge deviaties meer duiden op verschillen tussen buurten. De keuze voor een van deze twee alternatieven is op deze plaats nog niet te maken en wij zullen er nog op terugkomen.

Analoog aan het voorgaande kan ook bij de twee woonvragen gebruik gemaakt worden van de in paragraaf 4.3.1 door onszelf geconstrueerde 'woonschaal'. Ook daarmee is een enkelvoudige variantie-analyse uitgevoerd met het percentage allochtonen per buurt als onafhankelijke factor. Ook hier is sprake van een significant verband ($p=.000$). In tabel 5.4 zijn voor deze 'woonschaal' de verschillende gemiddelden en standaarddeviaties per buurtcategorie te zien.

Tabel 5.4 Percentage allochtonen per buurt en de 'woon-
 schaal': gemiddelde discriminatiegeneigdheid en
 standaarddeviatie

% allochtonen per buurt	n	gemiddelde	standaard deviatie
<5	268	8.16	2.21
5-10	187	6.86	2.14
10-15	87	7.32	2.11
15-20	57	6.82	2.24
>20	119	7.30	2.53
Totaal	718	7.47	

Opvallend is het hoge gemiddelde in de buurtcategorie met minder dan 5% allochtonen. Daarnaast wordt ook in buurten met 10-15% en in buurten met meer dan 20% allochtonen gemiddeld aan de hoge kant gescoord. In de overige categorieën is sprake van een duidelijk lagere score. In tegenstelling tot de resultaten uit tabel 5.2, ontstaat hier een duidelijke W-vorm.

Wanneer met een tweezijdige T-toets de significanties van de verschillen tussen de gemiddelden onderzocht worden, vertonen alleen alle combinaties waarbij de categorie buurten met minder dan 5% allochtonen is betrokken significante verschillen (< 0.05). Daarnaast blijkt de overeenkomst tussen de buurten met 10-15 en meer dan 20% allochtonen en die tussen buurten met 5-10 en 15-20%. In beide vergelijkingen zijn de verschillen tussen de gemiddelden verwaarloosbaar.

De standaarddeviatie ligt het hoogst in de buurten met meer dan 20% allochtonen. Deze waarde verschilt echter alleen significant met die van de buurten met 5-10% allochtonen (F-toets, < 0.05). De overige combinaties vertonen voor wat betreft de standaarddeviatie geen significante verschillen.

Duidelijk komt naar voren dat sprake is van verschillende scorepatronen op de twee schalen. In paragraaf 4.3.1 werd reeds gewezen op de ongelijksoortigheid van de twee sets vragen. Dit wordt hier nog eens bevestigd. Daarnaast is de spreiding van de scores voor wat betreft de tweede schaal zeer gering: standaarddeviaties van 2 a 2.5 op een schaal van 2 tot 12 geven aan dat extreme scores nauwelijks voor zullen komen. Deze twee factoren tezamen doen ons besluiten om de aandacht verder alleen te richten op de verdelingsschaal en de woonschaal niet in de nog te verrichten analyses te betrekken.

5.4 Toename van het aantal allochtonen

De eerste variabele die aan een nader onderzoek onderworpen zal worden is wederom een contextuele: de groei van het percentage allochtonen per buurt.

Wij hebben ook hier een variantie-analyse uitgevoerd: met de groeivariabele als onafhankelijke factor en de verdelingsschaal als afhankelijke variabele, ontstaat een significant verband ($p=.001$). In tabel 5.5 staan voor deze schaal de verschillende gemiddelden en standaarddeviatie per buurtcategorie.

Tabel 5.5 Groei van het percentage allochtonen per buurt en de verdelingsschaal: gemiddelde discriminatiegeneigdheid en standaarddeviatie

Groeicategorie*	n	gemiddelde	standaarddeviatie
sterk negatief	60	1.22	1.96
matig negatief	121	1.96	2.47
normaal	273	1.82	2.18
matig positief	127	2.17	2.32
sterk positief	132	2.64	2.58
Totaal	713	2.01	

- * sterk negatief = > 3% negatieve afwijking van 'normale groei';
matig negatief = 1,5-3% negatieve afwijking van 'normale groei';
normaal = niet meer dan 1,5% pos. of neg. afwijking van 'normale groei';
matig positief = 1,5-3% positieve afwijking van 'normale groei';
sterk positief = > 3% positieve afwijking van 'normale groei'.

Het is duidelijk dat in gebieden met een sterke toename van het aantal allochtonen de discriminatiegeneigdheid het grootst is, gevolgd door de buurten met een iets minder sterke groei. De laagste gemiddelde score komt naar voren in de categorie 'sterk negatief'. Op een kleine uitzondering na lijkt het verband bijna lineair. Dit heeft twee belangrijke implicaties: ten eerste kan (met een slag om de arm) gesteld worden: hoe sterker de groei van het percentage allochtonen in een buurt in een bepaalde periode, des te sterker is de discriminatiegeneigdheid. De tweede implicatie vloeit hieruit voort en is meer technisch van aard: door deze lineariteit wordt het mogelijk om de groeivariabele ook op een andere wijze in de analyse te betrekken. Hierbij kan gedacht worden aan bijvoorbeeld het gebruik als

covariaat in een covariantie-analyse (zie bijlage III), of zelfs als onafhankelijke variabele in een regressie-vergelijking.

Toch dient het optimisme omtrent het lineaire verband enigszins getempard te worden. De waarde van de pearson correlatiecoëfficiënt voor het verband tussen de verdelingsschaal en de (in dit geval als continue variabele opgenomen) groeivariabele, is slechts 0.17. Het gebruik van covariantie- en regressie-analyses stuit dan ook af op technische bezwaren.

Terug naar tabel 5.5: significante verschillen tussen de gemiddelde waarden per groeiklasse treden op in alle combinaties waarbij de categorie 'sterk negatief' is betrokken. Op de combinatie met 'matig positief' na, geldt hetzelfde voor de categorie buurten met een sterke positieve groei. Op de standaarddeviaties gaan wij op dit moment niet diep in. Opvallend mag wel de hoge waarde van de categorie 'matig negatieve groei' worden genoemd. De allerhoogste standaarddeviatie is te vinden in de buurten met een sterk positieve groei.

5.5 Aantal en groei

De twee tot nog toe onderzochte variabelen staan niet los van elkaar. Het lijkt voor de hand te liggen dat ze in zekere mate met elkaar interacteren: dit komt dan ook naar voren in een waarde van 0.47 van de pearson correlatiecoëfficiënt. Het is dan ook zinnig om de invloed van deze twee onafhankelijke variabelen op de discriminatiegeneigdheid in combinatie te bekijken. Zoals gezegd is de verdelingsschaal de te verklaren variabele.

Wanneer een twee-weg variantie-analyse, waarin beide variabelen als onafhankelijke factoren worden behandeld, wordt uitgevoerd ontstaan eveneens significante verbanden ($p =$ resp. .003 en .001). Ook het interactie-effect is significant ($p = .000$). Dit laatste betekent dat met name bepaalde combinaties van groei en aantal een effect op de discriminatiegeneigdheid te zien zullen geven.

Interessant is wederom een tabel waarin gemiddelde scores per buurtcategorie te vinden zijn. Een twee-weg variantie-analyse biedt de mogelijkheid om de invloed van een onafhankelijke variabele op een afhankelijke variabele te bekijken, terwijl één of meer andere onafhankelijken onder controle worden gehouden. Wanneer, in ons geval, de scores voor de buurten met verschillende percentages allochtonen na controle voor de groeivariabele ongeveer gelijkblijven, dan kan gesteld worden dat aantal en groei relatief onafhankelijk van elkaar van invloed zijn op de discriminatiegeneigdheid. In tabel

5.6 staat het resultaat van de twee-weg varianten-analyse.

Tabel 5.6 Percentage allochtonen per buurt en groei; gemiddelden per buurtcategorie ('ongecorrigeerd' en 'gecorrigeerd' voor groei)

% allochtonen per buurt	n	'ongecorrigeerd' gemiddelde	'gecorrigeerd' gemiddelde
< 5	258	2.18	2.40
5-10	182	1.44	1.51
10-15	94	2.07	1.90
15-20	57	2.63	2.23
> 20	122	2.17	1.91
Totaal	713	2.01	

Wat uit de tabel duidelijk naar voren komt, is dat enkele scores na correctie een duidelijke verandering hebben ondergaan. Toch blijft het percentage allochtonen per buurt van invloed op de discriminatiegeneigtheid. Als dat niet zo was, dan zouden alle scores gelijk aan elkaar zijn.

In de vorige paragraaf konden wij stellen: hoe sterker de groei van het percentage allochtonen in een buurt, des te sterker de discriminatiegeneigtheid. Dit onderzoekresultaat kan bij de interpretatie van tabel 5.6 gebruikt worden. Wat hieruit namelijk blijkt is het volgende: de (zeer) hoge scores in buurten met 15-20% allochtonen en (tamelijk) hoge scores in buurten met meer dan 20% allochtonen, worden duidelijk verlaagd na correctie voor de groeivariabele. Een belangrijke conclusie dient zich aan: in buurten met veel allochtonen is niet automatisch sprake van een sterke discriminatiegeneigtheid. Maar als dit hoge percentage samengaat met een sterke groei, dan ligt de discriminatiegeneigtheid op een hoog niveau.

Op deze plaats dienen we ook terug te verwijzen naar tabel 5.3. Hieruit kwam naar voren dat de standaarddeviatie juist in de zojuist genoemde buurtcategorieën zeer hoog was. Dit werd als indicatie gezien of voor een heterogene samenstelling binnen een buurt of voor verschillen tussen buurten. Wat nu blijkt is dat in ieder geval het tweede alternatief van toepassing lijkt te zijn: doordat hoog gescoord wordt in buurten met veel allochtonen en sterke groei en veel lager in buurten met hoge percentages zonder sterke groei, ontstaan de grote verschillen. Dit betekent dan niet dat de heterogeniteit binnen de buurt geen rol meer speelt, maar daarover volgt later meer.

Terugkerend naar tabel 5.6 besteden wij nog even aandacht aan de buurten met minder dan 5% allochtonen. Ook in deze buurtcategorie constateerden wij eerder een relatief sterke discriminatiegeneigdheid. Na correctie voor de groeivariabele, blijkt het gemiddelde sterk te stijgen (van 2.18 naar 2.40). Dit betekent dat dit soort buurten in het algemeen gekenmerkt wordt door een geringe groei (nog steeds gemeten volgens de methode van Van Praag). Wanneer de groei sterker zou zijn, zou ook de gemiddelde discriminatiegeneigdheid stijgen. Opnieuw is dit een indicatie van het belang van de groeivariabele.

Concluderend kan gesteld worden dat zowel het aantal allochtonen per buurt als de groei relevant blijven ter verklaring van de gemiddelde discriminatiegeneigdheid. Toch lijkt de groeivariabele een iets zwaarder gewicht in de schaal te leggen. Enerzijds is de discriminatiegeneigdheid zeer groot in buurten met meer dan 15% allochtonen, gecombineerd met een sterke groei van dat percentage. Zonder sterke groei ligt dat gemiddelde veel lager. Anderzijds zouden de negatieve gevoelens in buurten met minder dan 5% allochtonen gemiddeld veel hoger liggen, wanneer ook hier sprake zou zijn van sterke groei. De nog niet genoemde buurtcategorieën nemen voor wat betreft de gecombineerde werking van aantal en groei een tussenpositie in.

5.6 Individuele en contextuele variabelen

We zijn nu op het punt beland dat contextuele en individuele variabelen tegelijkertijd in de analyse zullen worden opgenomen. Dit stelt ons in staat om te bekijken of de effecten van de aantals- en/of groeivariabele geheel of gedeeltelijk zijn terug te voeren op de werking van bijvoorbeeld een variabele als leeftijd van de respondent.

Op de nu volgende pagina's zal eerst aandacht besteed worden aan de gecombineerde invloed van 1 contextuele variabele en leeftijd en/of opleiding. De keuze voor deze twee individuele kenmerken werd reeds gemaakt in paragraaf 4.3.2. Voor de overzichtelijkheid zal op deze plaats alleen aandacht besteed worden aan de (significantie van de) F-waarden. Pas wanneer alle variabelen tegelijk in de analyse worden betrokken, zal ook dieper worden ingegaan op de effecten per buurtcategorie. (zie paragraaf 5.8)

5.6.1 Aanwezigheid van allochtonen, leeftijd en opleiding

Vanwege het niet-lineaire verband tussen het percen-

tage allochtonen per buurt en discriminatie-geneigdheid zal ook op deze plaats een variantie-analyse nodig zijn. In tabel 5.7 staan de F-waarden met de bijbehorende significanties voor drie verschillende combinaties van onafhankelijke variabelen. Het betreft hier twee-weg respectievelijk drie-weg variantie-analyses (zie bijlage 3).

Tabel 5.7: Percentage allochtonen per buurt, leeftijd, opleiding en discriminatiegeneigdheid: F-waarden.

	F	Significantie
% allochtonen	3.7	.005
leeftijd	17.4	.000
% allochtonen	3.1	.016
opleiding	20.3	.000
% allochtonen	2.8	.024
leeftijd	10.1	.000
opleiding	12.3	.000

Uit de tabel komt duidelijk naar voren dat alle variabelen hun relevantie blijven behouden. Opvallend is echter ook dat zowel leeftijd als opleiding steeds sterkere significanties vertonen dan voor het percentage allochtonen het geval is. Dit is een duidelijke indicatie van een relatief grotere verklarende waarde van de twee individuele variabelen dan van het percentage allochtonen per buurt⁰².

5.6.2 Toename van het aantal allochtonen, leeftijd en opleiding.

In tabel 5.8 staan wederom F-waarden en significanties, verkregen door middel van twee-weg, respectievelijk drie-weg variantie analyses. Groei, leeftijd en opleiding vormen ditmaal de verklarende set variabelen.

⁰² In de tabel staan de interactie-effecten niet vermeld. Met uitzondering van die tussen het percentage allochtonen en opleiding (in de twee vergelijkingen, waarin opleiding is opgenomen) zijn deze niet significant ($p > .05$).

Tabel 5.8 Groei van het percentage allochtonen per buurt, leeftijd, opleiding en discriminatiegeneigdheid: F-waarden

	F	Significantie
groeï	4.4	.001
leeftijd	17.7	.000
groeï	3.1	.015
opleiding	19.2	.000
groeï	3.6	.006
leeftijd	11.0	.000
opleiding	12.3	.000

Ook in dit geval blijven alle variabelen van belang ter 'verklaring' van de discriminatiegeneigdheid en ook hier liggen de significanties van de F-waarden van de twee individuele variabelen op een duidelijk hoger niveau dan die van de contextuele variabele⁰³. Wel is de significantie van de groeivariabele na introductie van leeftijd en opleiding aanzienlijk hoger dan die van het percentage allochtonen in de vergelijkbare analyse (resp. .024 en .006). Dit is wederom een indicatie van relatief grotere invloed van de groeivariabele dan van de aantalsvariabele.

5.6.3 De relevante variabelen in een analyse

Analoog aan het voorgaande staan in tabel 5.9 de resultaten van de drie- en vier-weg variantie-analyse met de bekende variabelen.

⁰³ In geen enkel geval zijn in deze analyses significante interactie-effecten gevonden ($p > .05$).

Tabel 5.9: Percentage allochtonen per buurt, groei van het percentage per buurt, leeftijd, opleiding en discriminatiegeneigdheid: F-waarden

	F	significantie
% allochtonen	2.5	.041
groei	3.2	.012
leeftijd	15.9	.000
% allochtonen	3.0	.018
groei	3.1	.015
opleiding	18.0	.000
% allochtonen	2.3	.059
groei	3.1	.016
leeftijd	9.9	.000
opleiding	11.9	.000

Het interessantst is de vier-weg variantie-analyse. Hieruit komt naar voren dat zowel leeftijd als opleiding hoge en significante F-waarden vertonen. Dat beide variabelen sterk samenhangen met de discriminatiegeneigdheid, zelfs als de twee contextuele kenmerken in de analyse worden opgenomen, is hiermee derhalve duidelijk aangetoond. Bovendien zal er een verband zijn tussen leeftijd en opleiding. Dit is gedeeltelijk te concluderen uit de F-waarden voor beide variabelen in de drie-weg analyse in tabel 5.9: deze liggen duidelijk hoger dan in de vier-weg variantie-analyses, hetgeen betekent dat sprake is van een gedeeltelijk 'wegverklaren' van elkaars invloed. Opleiding lijkt in dit alles van iets groter belang te zijn dan leeftijd.

Wordt de aandacht gericht op de groeivariabele dan blijkt dat ook deze een significante invloed blijft houden. De significantie is echter wel lager dan die van zowel leeftijd als opleiding.

Tenslotte de aanwezigheid van allochtonen. Wanneer deze variabele in een analyse wordt gebracht met leeftijd, opleiding en de groeivariabele dan blijkt de F-waarde slechts een significantie van .059 op te leveren. Wanneer een significantiegrens van $p = .05$ wordt genomen dan dient de hypothese dat de aanwezigheid van allochtonen van invloed is op de discriminatiegeneigdheid van allochtonen te worden verworpen. Wanneer deze grens niet zo strikt gesteld wordt dan kan een mildere conclusie getrokken worden: hoewel leeftijd, opleiding en (in mindere mate) de toename van het aantal allochtonen per buurt een hogere 'verklarende' waarde hebben, is ook de aanwezigheid van allochtonen nog enigszins van belang.

Er is een argument dat de balans wellicht laat doorslaan naar de laatstgenoemde conclusie. In verschillende analyses werden significante interactie-effecten gevonden. In paragraaf 5.5 was dit het geval voor de gecombineerde werking van aantal en groei en in deze paragraaf voor die tussen de aantalsvariabele en opleiding (tabel 5.8). Helaas worden in de analyses van tabel 5.9 de F-waarden en significanties van de interactie-effecten niet gegeven⁰⁴. We zouden echter kunnen vermoeden dat ook hier nog sprake is van significante interacties. Dit betekent dat met name specifieke combinaties van de aantalsvariabele en de groei- respectievelijk opleidingsvariabele nog van belang kunnen zijn ter 'verklaring' van discriminatiegeneigdheid. Een F-waarde met een significantie van 0.59, gecombineerd met mogelijk te verwachten interactie-effecten doet ons besluiten om de invloed van de aanwezigheid van allochtonen (nog) niet te ontkennen.

Samenvattend: de invloed van de twee individuele variabelen, leeftijd en opleiding, op de discriminatiegeneigdheid is relatief groot. Deze invloed is duidelijk groter dan die van de aanwezigheid van allochtonen. Laatstgenoemde variabele is nog wel relevant, maar bij de significantie kunnen de nodige twijfels geuit worden. De toename van het aantal allochtonen per buurt neemt een tussenpositie in. De invloed van deze variabele blijft in ieder geval significant. Gezien de in paragraaf 1.2 genoemde probleemstelling zou dit een eindconclusie kunnen zijn. In de volgende paragraaf gaan wij echter nog iets dieper in op specifieke combinaties van waarden van de verschillende variabelen.

5.7 Specifieke combinaties

In de voorgaande paragraaf werd duidelijk dat drie van de vier geselecteerde variabelen een sterk significante invloed uitoefenen op discriminatiegeneigdheid. Alleen voor wat betreft de aanwezigheid van allochtonen moesten de nodige twijfels geuit worden. In deze paragraaf zal aandacht worden besteed aan specifieke combinaties van waarden van de verschillende variabelen. De zin hiervan komt voort uit het bestaan van significante interactie-effecten. Zo zou bijvoorbeeld de gemiddelde discriminatiegeneigdheid in bepaalde buurten erg hoog kunnen liggen, vanwege de combinatie van een relatief

⁰⁴ SPSS 'meldt' op de computeruitdraai: "Due to empty cells or a singular matrix, higher order interactions have been suppressed."

groot aantal daar woonachtige allochtonen en een groot aantal bejaarde autochtonen.

De meest voor de hand liggende methode om dergelijke effecten op te sporen, is het berekenen van de gemiddelde discriminatiegeneigdheid voor elke mogelijke combinatie van waarden. Naast een presentatie- ontstaat dan echter ook een interpretatieprobleem: een onoverzichtelijk grote hoeveelheid cellen, waarvan bovendien een groot aantal niet of nauwelijks gevuld zal zijn. Hoewel een verdere samenvoeging van waarden in sommige gevallen een ontoelaatbare simplificatie in zal houden, is in deze paragraaf daarvoor toch gekozen. De leeftijdsvariabele is verdeeld in de waarden 'laag' (16-50 jaar) en 'hoog' (ouder dan 50 jaar). Ook de opleidingsvariabele is verdeeld in 'laag' (LO, MAVO, HAVO) en 'hoog' (VWO, HBO, Universiteit e.d.). Voor wat betreft de groeivariabele zijn de categorieën 'sterk negatief' en 'matig negatief' samengevoegd (zie ook tabel 5.5). Omdat de aanwezigheid van allochtonen onze hoofdvariabele is, blijft deze op dezelfde wijze geoperationaliseerd als in de voorgaande paragrafen.

Ondanks deze herindelingen zullen in sommige gevallen de celvullingen nog steeds gering zijn. De conclusies die uit de tabellen getrokken zullen worden, dienen dan ook met enige voorzichtigheid gehanteerd te worden. Ten bate van de overzichtelijkheid zijn genoemde tabellen te vinden in bijlage IV (tabellen IV.1 t/m IV.4). Wel is in tabel 5.10 een samenvatting te zien van de totaalscores van de verschillende mogelijke combinaties van leeftijd en opleiding. De getallen in deze tabel mogen niet al te absoluut opgevat worden. Gezien de probleemstelling, gaat het ons er slechts om te bekijken in hoeverre mensen met een bepaalde leeftijd en opleiding gemiddeld hoger of lager scoren bij verschillende waarden van de buurtvariabelen. De gemiddelden in tabel 5.10 dienen dan ook slechts als een soort referentiepunt.

Tabel 5.10: Leeftijd, opleiding en discriminatiegeneigdheid: gemiddelden.

OPLEIDING	L E E F T I J D		Totaal
	laag	hoog	
laag	2.1 (235)	2.8 (238)	2.5 (473)
hoog	0.8 (169)	2.2 (71)	1.2 (240)
Totaal	1.6 (404)	2.7 (309)	2.0 (713)

Zoals uit de vorige paragraaf al te verwachten was, is het hoogste gemiddelde te vinden bij de combinatie laag

opleiding/hoge leeftijd. Dit (hoge) gemiddelde cijfer verdoezelt echter enige interessante differentiaties, welke aan het licht komen, wanneer de gemiddelde scores per buurtcategorie in ogenschouw worden genomen (tabel IV.1). In ieder geval blijkt dat in buurten, waarin een relatief groot aantal allochtonen aanwezig is (meer dan 15%) en waarin sprake is van een sterke toename van dat aantal, een zeer hoge gemiddelde discriminatiegeneigdheid naar voren komt. In wezen is dit niets nieuws: het gaat hier immers om een combinatie van waarden van individuele en buurtkenmerken, waarvan in eerdere analyses werd aangetoond dat zij ook afzonderlijk leiden tot een sterke discriminatiegeneigdheid. Ook het contrast met de veel lagere gemiddelde scores in de buurten met een even groot aantal allochtonen, maar dan zonder sterke groei, is evident (al gaat het hier wel om een zeer gering aantal respondenten).

Het meest interessante wat bij de categorie die gekenmerkt wordt door een lage opleiding en een hoge leeftijd naar voren komt is echter het volgende: ook in buurten met minder dan 5% allochtonen ligt de gemiddelde discriminatiegeneigdheid op een hoog niveau. Deze hoge score gaat samen met een opvallend groot aantal mensen met lage opleiding/hoge leeftijd in dit soort buurten. Anders gesteld: de reeds in paragraaf 5.3 geconstateerde sterke discriminatiegeneigdheid in deze buurten wordt voor een groot deel 'verklaard' door de aanwezigheid van een groot aantal, hoog scorende ouderen met een lage opleiding.

Vervolgens richten wij de blik op de combinatie lage opleiding/lage leeftijd. Als tabel IV.2 bij de analyse wordt betrokken, dan komt voor wat betreft de buurten met meer dan 15% allochtonen hetzelfde beeld dat zojuist voor de ouderen met lage opleiding werd geschetst naar voren: zeer hoge gemiddeldes in de buurten met een sterke groei en juist laga gemiddelde waarden in buurten die de laatste jaren geen sterke groei te zien hebben gegeven.

Ook bij deze categorie respondenten is echter sprake van een tweede cluster van hoge scores en wel in de buurten die gekenmerkt worden door een 'negatieve' groei en minder dan 15% allochtonen. In tegenstelling tot wat bij de vorige categorie geconstateerd werd, is de discriminatiegeneigdheid in buurten met zeer weinig allochtonen (minder dan 5%) en een 'normale' groei zeer gering. De overeenkomst tussen deze twee categorieën is voor wat betreft de gemiddelde discriminatiegeneigdheid in dit cluster derhalve te vinden in buurten met minder dan 5% allochtonen en een "negatieve" groei.

In paragraaf 5.4 werd aandacht besteed aan de groeivariabele. Op die plaats werd duidelijk dat met name in de laagste groeicategorie niet bepaald sprake was van een hoge score. Wat echter tot nog toe uit de huidige paragraaf naar voren komt is dat de lagere opleidingscategorieën juist wel een sterke discrimi-

natiegeneigdheid vertonen in de buurten met een 'negatieve' of 'normale' groei. Logischerwijze zou dit moeten betekenen dat in deze buurten door mensen met een hoge opleiding juist laag gescoord wordt, waardoor uiteindelijk het lage totale gemiddelde wordt bereikt.

Dit is inderdaad het geval. Uit tabel IV.3 blijkt de compensatie vooral te komen van een relatief groot aantal jongeren met een hoge opleiding in buurten met tussen de 5 en 10% allochtonen (en een 'negatieve' groei). Ook in de andere buurtcategorieën komen deze respondenten niet tot hoge scores. Daardoor valt wel op dat in de buurten met minder dan 5% allochtonen en een 'normale' groei een relatief sterke discriminatiegeneigdheid te constateren is.

Over de ouderen met een hoge opleiding (tabel IV.4) is, vanwege de geringe celvullingen, weinig te zeggen. Relatief grote aantallen zijn te vinden in buurten met minder dan 5% allochtonen en de discriminatiegeneigdheid ligt hier in ieder geval boven het algemeen gemiddelde.

5.8 Conclusies

In hoofdstuk 1 werd onze probleemstelling geformuleerd: in hoeverre en onder welke omstandigheden is de aanwezigheid van allochtonen in een bepaalde buurt van invloed op de discriminatiegeneigdheid van de autochtonen in diezelfde buurt? Na enkele inleidende hoofdstukken, volgde in hoofdstuk 5 de eigenlijke analyse.

De aanwezigheid van allochtonen blijkt een significant verband te vertonen met discriminatiegeneigdheid. Significant, maar niet rechtlijnig: het kleinste gemiddelde werd niet gevonden in de buurten met minder dan 5% allochtonen, maar in de buurten met tussen de 5 en 10% allochtonen. De grootste waarde kwam naar voren in buurten met 15-20% allochtonen en niet in buurten met meer dan 20%. Bij nader inzien bleek dit laatste echter geen significant resultaat te zijn. In ieder geval werd duidelijk dat de stelling "hoe meer allochtonen in een buurt, des te groter de discriminatiegeneigdheid" als een ontoelaatbare simplificatie mag worden afgedaan.

Als tweede mogelijk van invloed zijnde variabele werd de toename van het aantal allochtonen per buurt gebruikt. Deze groei werd gemeten aan de hand van een regressiemodel (Van Praag). Het verband met discriminatiegeneigdheid bleek ook hier significant en, bovendien, van een meer rechtlijnig karakter dan bij de aanwezigheid van allochtonen het geval was.

Een belangrijke conclusie kon getrokken worden, toen de aantals- en de groeivariabele tegelijkertijd in de analyse werden betrokken: in buurten die gekenmerkt

worden door de aanwezigheid van een groot aantal allochtonen is niet automatisch sprake van een sterke discriminatiegeneigdheid. Dit laatste wordt met name dan bereikt, wanneer dit grote aantal samengaat met een sterke groei van dat aantal in de afgelopen jaren. Dit betekent dat wellicht niet zozeer de hoeveelheid allochtonen per buurt negatieve gevoelens opwekt, maar veel meer de instroom van een bepaalde hoeveelheid, of, zo men wil, de invasie. Het zou een indicatie kunnen zijn voor een soort gewenningsproces aan de kant van de autochtonen.

In hoofdstuk 4 werden leeftijd van de respondent en opleidingsniveau van het huishouden geselecteerd als de zogenaamde individuele variabelen. In het algemeen bleek: hoe ouder, des te sterker de discriminatiegeneigdheid en hoe lager de opleiding, des te sterker de negatieve gevoelens.

Uiteindelijk werden de twee individuele en de twee buurtvariabelen tegelijkertijd in de analyse opgenomen. Leeftijd van de respondent en opleiding (sniveau van het huishouden) bleken een sterkere invloed te hebben dan aantal en groei van het aantal allochtonen per buurt. Met name de invloed van de aanwezigheid van allochtonen kwam sterk onder druk te staan.

Alles bijelkaar genomen mag getwijfeld worden aan een zeer sterk effect van dit buurtkenmerk. Het enige dat op basis van dit onderzoek gesteld mag worden is dat de aanwezigheid van allochtonen in een buurt onder bepaalde omstandigheden van invloed is op de discriminatiegeneigdheid van in diezelfde buurt wonende autochtonen. Die specifieke omstandigheden duiden dan, naast de groei van het aantal allochtonen per buurt, vooral op kenmerken van de autochtonen zelf. Het is dan ook nodig om hierop dieper in te gaan.

Mensen met een hoge leeftijd en een lage opleiding vertonen gemiddeld een sterke discriminatiegeneigdheid. Dat gemiddelde gaat echter duidelijk omhoog, wanneer deze respondenten woonachtig zijn in buurten met meer dan 15% allochtonen en een recente sterke toename van dat aantal. Hetzelfde, maar in iets mindere mate, geldt voor de jonge respondenten die laag scoren op de opleidingsvariabele. Voor beide categorieën geldt echter dat een sterke discriminatiegeneigdheid ook voorkomt in buurten waar juist helemaal geen sprake is van aanwezigheid van een groot aantal allochtonen. Wat naar voren komt is een bipolaire situatie: enerzijds hoge scores in, wat wij zullen noemen, concentratiebuurten, anderzijds in buurten die voor wat betreft het daar woonachtige aantal allochtonen zo ongeveer het spiegelbeeld van die concentratiebuurten vormen. Aanwezigheid van allochtonen heeft wederom geen eenduidige invloed op discriminatiege-

neigheid, zelfs niet wanneer relevante persoonskenmerken onder controle worden gehouden.

Wanneer gekeken wordt naar de mensen met een hogere opleiding, dan valt op dat zij in verreweg de meeste gevallen (gemiddeld gezien) veel minder hoog scoren dan de lager opgeleiden. Met name in buurten waar de aanwezigheid en toename van het aantal allochtonen gering werd genoemd, is de invloed van de zeer lage scores van hoger opgeleide jongeren een opvallend gegeven. Daarnaast mag het verschil in gemiddelde discriminatiegeneigdheid tussen deze categorie en (zowel oudere als jongere) lager opgeleiden in buurten met meer dan 15% allochtonen en een sterke groei niet onderschat worden.

Op deze plaats dienen wij terug te komen op de validiteit van de onafhankelijke variabele. In paragraaf 4.3.1 werd gesteld dat de gebruikte vragen en -schalen discriminatiegeneigdheid hooguit niet volledig meten. Het ligt voor de hand dat deze onvolledigheid voornamelijk aan het licht treedt bij mensen met een hoge opleiding: met name zij zijn bekend met het begrip 'sociale wenselijkheid'. Een deel van hun lage discriminatiegeneigdheidsscores zal hieraan ongetwijfeld te danken zijn.

Wanneer opleiding en leeftijd onder controle worden gehouden, blijkt echter ook iets anders. Per buurtcategorie (aantal, gecombineerd met groei van dat aantal allochtonen) ontstaan sterke verschillen in de scores (paragraaf 5.7 en bijlage IV). Dit geldt vooral voor de lage opleidingscategorieën, maar ook bij diegenen met een hoge opleiding treden differentiaties op. Dit betekent dat, de op onze manier gemeten, discriminatiegeneigdheid niet geheel is terug te voeren op de individuele variabelen. De variatie per buurtcategorie duidt er op dat sociale wenselijkheid bij lange na niet alles kan verklaren. Dit laatste onderbouwt de eerdere stelling dat ons meetinstrument hoogstens niet volledig meet.

Wij komen tot een afronding van dit hoofdstuk. Verschillen tussen bepaalde buurtcategorieën waren evident. Differentiaties binnen diezelfde buurtcategorieën (en dus tussen verschillende soorten bewoners) waren in veel gevallen minstens even groot. Het is steeds van belang gebleken om in de gaten te houden om welke bewonerscategorieën in welke buurten het gaat. Aanwezigheid van allochtonen heeft een zekere invloed op discriminatiegeneigdheid van autochtonen, maar deze invloed is noch rechtlijnig, noch eenduidig. In combinatie met de rest van deze paragraaf lijkt hiermee de probleemstelling voldoende beantwoord. In hoofdstuk 6, het laatste, gaan wij iets dieper in op de geformuleerde conclusies, welke in een wat breder (sociaal-ecologisch) kader geplaatst zullen worden.

6.1 Inleiding

Hoewel sommigen ons wel eens anders willen doen geloven, leven ook in de (grote) stad mensen niet altijd langs elkaar heen en los van elkaar. In allerlei verbanden en op allerlei niveaus ontstaan contacten. Dit contact kan van korte of lange duur zijn, een rij bij een loket, een leven lang naast elkaar wonen in een straat. Ook kan sprake zijn van verschillende posities op de schaal vrijwillig-verplicht.

Een individu zal zoveel mogelijk proberen ongewenste contacten uit de weg te gaan; hetgeen uiteraard niet altijd en niet voor iedereen haalbaar is. In dit laatste hoofdstuk zullen dergelijke overwegingen belangrijke achterliggende factoren zijn. Wij treden hiermee buiten het relatief strikte kader van hoofdstuk 5 en proberen enkele uit die kwantitatieve analyse verkregen resultaten te koppelen aan sociaal-ecologische en sociaal-culturele literatuur. Daarbij dient echter rekening gehouden te worden met het feit dat de basis voor deze meer theoretische verhalen soms smal is: celvullingen in hoofdstuk 5 waren niet altijd even omvangrijk. Voorzichtigheid is derhalve ook hier geboden.

Het zwaartepunt komt in dit hoofdstuk te liggen op de situatie binnen bepaalde soorten buurten. Behalve door de resultaten uit het vorige hoofdstuk, wordt de keuze hiervoor ingegeven door, onzes inziens, van groot belang voor individu en stad zijnde, demografische en sociaal-culturele ontwikkelingen binnen die grote stad op dit moment.

Ten aanzien van dat laatste vatten Van Amersfoort en De Klerk het geheel als volgt samen: "In the inner city and its immediate surroundings young adults, rejecting the traditional family oriented way of life, congregate, whereas at the outskirts of the city Dutch family life still holds sway. Between the devil and the deep blue sea a niche has developed into which immigrants can enter"

(1985, p. 11). Dit citaat slaat in concreto op de situatie in Amsterdam, maar kan onzes inziens in abstracto in bredere zin toegepast worden.

Beginnend met de allochtonen (immigrants) kan gesteld worden dat zij niet in een vacuum terecht komen, maar onvermijdelijk in contact zullen treden met, in sommige gevallen reeds tientallen jaren, in een bepaalde buurt wonende autochtonen. Uit hoofdstuk 5 kwam naar voren dat juist in buurten die gekenmerkt werden door een groot aantal allochtonen en een relatief snelle toename van dat aantal, sprake was van een gemiddeld zeer hoge discriminatiegeneigdheid. In paragraaf 6.2 zal daarom aan deze buurten nader aandacht worden besteed.

Gemiddeld veel negatieve gevoelens kwamen ook voor in buurten waar bijzonder weinig allochtonen gehuisvest zijn. We mogen aannemen dat het hier gaat om de gebieden waar 'Dutch family life still holds sway'. Wellicht dat dit soort buurten binnen niet al te lange tijd toegankelijk worden voor allochtonen. Reden om in paragraaf 6.3 hieraan enkele opmerkingen te wijden.

Tenslotte de jongere alleenstaanden of samenwonenden. Deze vormen een belangrijke stedelijke bevolkingscategorie in opkomst (Cortis c.s., 1984; De Klerk & Vijgen, 1984, p. 4). Zij vestigen zich bij voorkeur in de binnenstad en zijn ook in staat om dat te bekostigen. In paragraaf 6.4 wordt hier verder op ingegaan.

Tot zover dan het napraten. Het vooruitzien komt in dit hoofdstuk aan de orde in de slotparagraaf. Heel kort wordt daar ingegaan op mogelijk verder te verrichten onderzoek.

6.2 Concentratiebuurten

In paragraaf 5.7 kwam naar voren dat in buurten die gekenmerkt worden door aanwezigheid van een groot aantal allochtonen (meer dan 15%) en een sterke groei van dat aantal, sprake was van een zeer sterke gemiddelde discriminatiegeneigdheid. Met name in dit soort buurten werd door mensen met een lage opleiding zeer hoog gescoord.

Wanneer gekeken wordt naar de aard van deze buurten, dan blijkt, wat ouderdom van de woningen betreft, een tamelijk homogeen cluster te ontstaan. Het gaat in het algemeen om eind 19e eeuwse en vroeg 20e eeuwse buurten: in Amsterdam met name grote delen van Oud Oost en Oud en Nieuw West⁰¹, in Den Haag de Schildersbuurt, het Trans-

⁰¹ In Amsterdam betreft het in Oud Oost de Indische Buurt, Oosterparkbuurt, Dapperbuurt, Afrikaanse buurt; in Oud West de Spaarndammer/Zeeheldenbuurt,

vaalkwartier en de Spoorwijk en in Rotterdam Hillesluis, Nieuwe Westen, Tussendijken, de Afrikaanderwijk, Nieuw Crooswijk en Bloemhof.

Bekende concentratiebuurten als het Oude Noorden, Oude Westen en Feijenoord in Rotterdam en verschillende gedeelten van de Amsterdamse Bijlmermeer (de buurtcombinaties -2, -3 en -4) zitten in de categorieën die in de periode 1977 - 1982 niet gekenmerkt werden door een sterke groei van het aantal allochtonen. Uit paragraaf 5.7 bleek dat in dit soort buurten de gemiddelde discriminatiegeneigdheid juist niet hoog lag.⁰²

Dat negatieve gevoelens juist bij lager opgeleiden in juist die buurten met een relatief sterke aanwezigheid van allochtonen, gecombineerd met een sterke groei van dat aantal, veel voorkomen, is niet nieuw en/of uniek. In de literatuur wordt regelmatig melding gemaakt van dit verschijnsel.

Zo verrichtten Phizacklea en Miles onderzoek naar het voorkomen van racisme bij arbeiders in een Londense wijk met een duidelijk woningtekort en een slechte toestand van de bestaande woningvoorraad. Daarnaast werd deze wijk gekenmerkt door een sterke toename van het aantal 'black immigrants from the New Commonwealth' in de 50er en 60er jaren en, uiteindelijk, een hoog percentage van deze immigranten in 1971 (1979, p. 102). Hun belangrijkste onderzoeksresultaat wordt kernachtig geformuleerd: "In sum we are arguing that 75 per cent of our sample of white manual workers hold racist beliefs" (p.117).

Op zoek naar de oorzaken van dit hoge percentage, komen Phizacklea en Miles tot het volgende: "A large proportion of the racist beliefs..... stem from a perceived conflict with black people over the allocation of scarce resources, particularly housing" (loc. cit.) en "..... it is the immediate daily experience which leads a substantial proportion of white workers to have such firmly held negative views" (p.120).

Het is verdedigbaar dat juist de wisselwerking tussen 'perceived conflict' en 'immediate daily experience' met name in de buurten waar het hier om gaat (concentratiebuurten, sterke groei, oudbouw) een belangrijke verklaringsgrond is voor het bestaan van een hoog gemiddeld

Staatsliedenbuurt, Bellamyplein en omstreken en de Hugo de Grootbuurt; in Nieuw West de Bos- en Lommerbuurt, Columbusplein en omstreken en Admiraal de Ruyterweg en omstreken. Tenslotte in Noord de Nieuwendammerham.

⁰² Nog niet genoemde gebieden met meer dan 20% allochtonen per 1 januari 1981 zijn niet in de steekproef terecht gekomen.

discriminatiegeneigheidsniveau. Wij zullen dat toelichten.

Aan de ene kant zou in dit kader gesproken kunnen worden over, wat wij zullen noemen, een hindercomponent. Van Praag (1981, p. 106) spreekt over reële hinder, Husbands (1979, p. 156) over 'real experience'. En Huitzing stelt: "Het staat buiten kijf dat bezwaarlijke gewoonten in slechtgebouwde wijken uiterst vervalend zijn voor de burens" (1984, p. 210). Hoewel Van Praag duidelijk maakt dat de reële hinder niet verdoezeld of gebagatelliseerd mag worden (1981, p.106), stelt hij later ook dat ideeën met betrekking tot overlast nogal eens gebaseerd zijn op waanvoorstellingen (geciteerd in: Huitzing, 1984, p. 221). Ook Huitzing laat zich op een dergelijke wijze uit: "..... culturele verschillen dienen meer als rationalisatie dan als oorzaak voor gevoelens van afkeer". De Anne Frank Stichting, tenslotte, veroordeelt de vooroordelen met harde cijfers (1984, passim). Al met al bestaan er nogal wat twijfels ten aanzien van de verklarende waarde van een hindercomponent die gebaseerd is op culturele verschillen. Een breder kader lijkt noodzakelijk.

Een tweede invalshoek is een meer sociaal-ecologische. In het algemeen gaat het daarbij om het volgende: "Change, in the sense of any challenge to the status quo, appeared to be the central factor in the emergence of tension" (Star, 1964, p.351). Het wordt dan van belang om aandacht te besteden aan de (vroegere) status quo en de veranderingen daarin.

Gezien de ouderdom, mag worden aangenomen dat veel concentratiebuurten van nu de volksbuurten van vroeger zijn. Van Doorn (1954, p.16) omschrijft een volksbuurt als ".... een van ouds bestaande, bijna immer stedelijke buurt, gekenmerkt door een eigen culturele stijl en sociaal saamhorigheidsgevoel." Simonse (1971, p.18) sluit zich hierbij grotendeels aan.

Die eigen culturele stijl is door verschillende auteurs verder uitgewerkt; wij zullen enkele voor ons belangrijke aspecten aanstippen. Ten eerste kan gewezen worden op het enorme belang van het gezin en de familie. Wanneer iemand trouwde, gebeurde dat niet zelden met iemand uit de buurt en bleef men woonachtig in dezelfde buurt. Tussen de verschillende, in een dergelijk klein gebied wonende gezinnen bestonden zeer hechte banden (Young & Willmott, 1957, p. 29; Simonse, 1971, pp. 45-59; Jansen, 1978, p. 124).

Ten tweede komt naar voren dat burenccontacten zeer intensief zijn, hetgeen weer gedeeltelijk kan samenhangen met het eerstgenoemde punt (Verkoren-Hemelaar & Kaufman, 1983, p. 85).

Het derde punt is misschien wel het belangrijkste en vloeit weer deels voort uit de voorgaande twee: er is sprake van een zeer intensief buurtleven. "De intimiteit

van het gezin gaat door de open deur de straat op" en "Het gezinsleven valt voor een groot deel samen met het buurtleven" (Simonse, 1971, p. 59). De straat biedt: "..... afleiding, gezelligheid, afwisseling" (Jansen, 1978, p.124). Ontmoetingen vinden veelal plaats op straat, op de markt, in winkels en, niet te vergeten, in het buurtcafé (zie ook: Young & Willmott, 1957, p. 84).

De aard van al deze contacten varieerde van het elkaar helpen in noodsituaties (ziekte, overlijden) tot gezellig praten voor de deur of in het café, spelen met de kinderen op straat en grote straatfeesten. Via familie- en burenrelaties vindt daardoor ook "..... uitwisseling en overdracht van cultuur en positivering van normen plaats" (Simonse, 1971, p. 62).

Kortom, ondanks (of dankzij?) de grote armoede, waarvan toch steeds weer sprake is in dit soort buurten, komt een beeld naar voren van gezelligheid op straat, essentiële contacten tussen zeer veel buurtbewoners, onderlinge betrokkenheid, solidariteit, saamhorigheid, veiligheid, overzichtelijkheid, beslotenheid, etc.

Maar na de status quo de verandering. Wat is er gebeurd? Jonge gezinnen vestigden zich steeds minder vanzelfsprekend in de eigen buurt. Door de toegenomen welvaart werden nieuwere stadswijken aantrekkelijk en toegankelijk. Hetzelfde geldt in een later stadium voor suburbane gemeenten. De openvallende ruimten in de oude volksbuurten werden opgevuld met vaak geheel nieuwe bewonerscategorieën: alleenstaanden, tweepersoonshuishoudens, studenten en, in een later stadium, de allochtonen.

Dit 'opvullen' bleef niet altijd beperkt tot de woningen: niet zelden kreeg ook de middenstand een andere signatuur. De traditionele winkels maakten plaats voor zaken met produkten die gericht zijn op de nieuwe bewoners: islamitische slagers, alternatieve eethuisjes, verschillende soorten koffiehuisen.

Resultaat van dit alles was dat het karakter van de buurt sterk veranderde: er is geen sprake meer van grootmoeders, moeders, broers en zusters, zonen en dochters die het straatleven domineren. De kinderen spelen elders in de stad en diegenen die achterbleven zijn getuige van de ontwikkeling van een geheel nieuw samenlevingsverband en van het verdwijnen van de volksbuurt, zoals zij die kenden. Door "..... een confrontatie met nieuwkomers met al of niet sterk afwijkende gedragspatronen en het tegelijkertijd verminderen van bestaande contacten door overlijdingen en verhuizingen van buurtgenoten" (Verkoren-Hemelaar & Kaufman, 1983, p. 86) zou, en hier gaat het om, de verleiding van de oudere buurtbewoners om de 'schuld' van alle veranderingen in de buurt bij de meest in het oog springende nieuwkomers, in casu de buitenlanders, te leggen, wel eens heel groot kunnen zijn. Het zijn nu immers hun kinderen die op straat spelen, hun

gezinnen, zelfs families, die de buurt bevolken en vaak een levendig contact met elkaar onderhouden. Dat het wegtrekken van autochtonen in veel gevallen noodzakerlijkerwijs vooraf zal zijn gegaan aan de vestiging van allochtonen, is een feit dat door de achterblijvende autochtoon nogal eens gemakkelijk over het hoofd gezien zal worden.

De Duitse socioloog Hartwig Berger deed onderzoek naar het samenleven tussen autochtonen en allochtonen (met name Turken) in de Berlijnse wijk Kreuzberg (Berger, 1984a, 1984b). Zijn conclusie komt sterk overeen met ons voorgaande betoog: "Niet de vreemdheid van de Turken doet veel Duitse autochtonen afwerend en agressief reageren, maar de overeenkomsten in cultuur, waarin zij zelf zijn opgegroeid en waarvan zij het verlies nu moeten verwerken of verdringen" (1984a).

Het voorgaande verhaal is nogal leeftijdsgebonden. Strikt genomen geeft het slechts een aanzet tot de verklaring van negatieve gevoelens bij laag opgeleide ouderen. In hoofdstuk 5 werd de grens tussen jong en oud om analytisch-technische redenen echter gelegd bij 50 jaar. Daarnaast dienen we ons af te vragen, wanneer de demografische en sociaal-culturele veranderingen binnen de (volks)buurten een aanvang namen. Berger (1984a) stelt dat voor Kreuzberg op zo'n 20 à 30 jaar geleden; wellicht dat voor de Nederlandse situatie hetzelfde geldt. Redelijkerwijze mag dan ook verondersteld worden dat ook voor de jongere laag opgeleiden een aanzienlijk deel van de discriminatiegeneigdheid door bovenstaand verhaal verklaard zou kunnen worden.

Voor wat betreft de concentratiebuurten dienen nog twee aspecten aan de orde te komen. Om te beginnen is dat de geconstateerde lage gemiddelde discriminatiegeneigdheid bij de jongeren met een hoge opleiding. Ons vermoeden is dat zij in ieder geval voor een aanzienlijk deel behoren tot de nieuwkomers in deze buurten. De herinnering aan hoe het vroeger was, is bij hen niet aanwezig. In paragraaf 6.4 komen wij echter nog iets uitgebreider terug op deze categorie.

Tot slot van deze paragraaf de lage gemiddelde discriminatiegeneigdheid in concentratiebuurten waar de sterke groei van het aantal allochtonen al veel eerder heeft plaatsgevonden. Enerzijds zou dit kunnen wijzen op een soort gewenning aan de kant van de autochtonen: op den duur blijkt het allemaal wel mee te vallen. De 'real experience' blijkt anders te zijn dan de ideeën en ideologieën vooraf, negatieve gevoelens en jaloezie maken plaats voor berusting.

Anderzijds is het mogelijk dat het selectieve migratieproces in deze buurten intussen verder is gevorderd dan in buurten waar de groei van het aantal allochtonen nog volop gaande is. In deze visie wordt een negatieve

houding ten opzichte van allochtonen uiteindelijk omgezet in verhuisgedrag: buitenwijken en suburbane gemeenten (Almere!) fungeren als opvanggebied.

6.3 (Potentiële) penetratiebuurten

Met de laatste alinea van de vorige paragraaf zijn wij dicht in de buurt gekomen van de literatuur die gebaseerd is op de zogenaamde 'Human Ecology'. In dit soort literatuur komt regelmatig naar voren dat negatieve gevoelens vooral ook sterk zullen zijn in buurten waar het invasieproces een aanvang dreigt te nemen. Niet zozeer in de buurten waar vestiging van allochtonen al tot het verleden behoort, maar in die buurten waar de bewoners verwachten dat (voor hen) aanzienlijke aantallen allochtonen zich in de komende tijd zullen vestigen, zouden discriminatiegeneigdheid, vooroordelen en racisme welig tieren (Star, 1964, p. 361; Orbell & Sherrill, 1969, p. 46; Husbands, 1979, p. 153; Multiraciale samenleving in het klein, 1982, p. 37). Uit onze eigen analyse kwam eveneens naar voren dat naast een hoge gemiddelde discriminatiegeneigdheid in buurten met veel allochtonen en een sterke groei, ook het gemiddelde in buurten met een zeer geringe aanwezigheid van allochtonen (minder dan 5%) op een aanzienlijk niveau lag.

Op deze plaats zullen wij dit soort buurten (potentiële) penetratiebuurten noemen⁰³. Of deze buurten binnen niet al te lange tijd daadwerkelijk te maken krijgen met een instroom van allochtonen, is niet exact te voorspellen. Feit is wel dat buurten die in eerste instantie voor allochtonen financieel (huurhoogte) en juridisch (urgentiebewijs, woonvergunning) ontoegankelijk zijn, om verschillende redenen de laatste jaren wat meer binnen hun gezichtsveld komen. Primair is echter van belang wat de autochtone bewoners in de (potentiële) penetratiebuurten verwachten. Buiten kijf staat in ieder geval dat bij velen min of meer vaststaat dat vestiging van vreemdelingen meer na- dan voordelen met zich meebrengt.

Hoffmeijer-Zlotnik stelt dat een dergelijke constatering voortkomt "... aus der Angst, irgend etwas (u.a. Arbeit, Kultur) an die andere, die fremde Gruppe, zu ver-

⁰³ Van Donselaar en Van Praag (1983, p. 70) spreken over penetratiewijken, wanneer sprake is van een laag percentage allochtonen per wijk, gecombineerd met een relatief "snelle groei van het minderheidsaandeel". Wij sluiten ons hierbij aan en gebruiken het adjectief 'potentiële', wanneer wel sprake is van een laag percentage, maar niet van een snelle groei.

lieren" (1977, pp. 29-30). Lohman & Reitzes (1954, p. 342) geven een uitwerking hiervan en citeren de voorzitter van een eigenaar-bewonersorganisatie in een potentiële penetratiebuurt van een Amerikaanse stad: "Of course we are interested in keeping this community white. We are not intolerant, but just like to protect our homes and interests."

De hoge discriminatiegeneigdheid in concentratiebuurten werd in de vorige paragraaf gedeeltelijk verklaard uit een gevoel van onbehagen over het verdwijnen van een bepaalde levenswijze binnen de buurt. Allochtonen werden door de achterblijvers als schuldige voor dat verlies aangewezen. In de (potentiële) penetratiebuurten heeft men nog niets verloren. Het zou echter zo kunnen zijn dat bewoners van dit soort buurten verwachten dat dat wel gaat gebeuren op het moment dat allochtonen zich in hun buurt gaan vestigen: de waarde van de koopwoning zou wel eens kunnen gaan dalen, de veiligheid op straat zou in het geding kunnen komen, 'inpicken' van woningen en werk, slechtere scholen, het verdwijnen van een cultuur⁰⁴.

Daarbij dient er ook op gewezen te worden dat deze buurten gedeeltelijk bevolkt zullen zijn door mensen die oorspronkelijk in de oudere buurten van de stad gewoond hebben, ofwel in de oude volksbuurt, ofwel in een concentratiebuurt. In veel gevallen zal het gaan om een categorie bewoners met een niet al te hoge sociaal-economische positie en een daaraan inherente, niet al te riant positie op de woningmarkt. Wellicht dat zij hierin op een bepaald moment geen grote verschillen meer vertonen met bepaalde (categorieën) allochtonen. Toegespitst op de woningmarkt betekent dit, ceteris paribus, dat de kans op vestiging van allochtonen in dergelijke buurten wel gelijk groeit. De autochtonen hebben noch de macht voor "keeping this community white", noch de financiële middelen om te verhuizen naar, in hun idee, rustiger en veiliger oorden. Wanneer allochtonen (nog) niet of nauwelijks in de woonbuurt aanwezig zijn, ontstaat als het ware een concurrentiestrijd op afstand. In deze strijd kunnen vooroordelen een machtig wapen zijn.

Het is dan ook van belang om op deze plaats terug te komen op enkele opmerkingen van Van Donselaar en Van Praag (paragraaf 3.2.2). Het was met name eerstgenoemde die wees op het wellicht minder van belang worden van de feitelijke nabijheid van minderheden, wanneer het gaat om het ontstaan en uiten van vreemdelingenhaat: "Eigen waarneming maakt plaats voor een van-horen-zeggen" (Van Donselaar & Van Praag, 1983, p. 106).

⁰⁴ Opnieuw is het zinnig om in dit kader te wijzen op 'Vooroordelen veroordeeld', de publicatie van de Anne Frank Stichting (1984).

Wanneer meningen over leden van etnische groeperingen slechts gevormd worden door het doorgeven van stereotyperingen, dan is het ontstaan van een vals beeld onvermijdelijk. Dat doorgeven kan plaatsvinden via bevooroordeelde individuen, bepaalde kranten, huis aan huis verspreide racistische propaganda, etc. Wanneer iedere toetsing aan de werkelijkheid ontbreekt, zullen dergelijke beelden als waarheid worden aangenomen. Dat de gemiddelde discriminatiegeneigdheid in buurten, met tussen de 5 en 10% allochtonen op een laag niveau lag, is wellicht een aanwijzing dat zo'n toetsing van belang is. Ook hier zou kunnen gelden: de 'real experience' is anders dan ideeën en ideologieën vooraf. Zolang echter de autochtoon nog niet met eigen ogen heeft gezien dat het wel eens mee zou kunnen vallen met alle negatieve effecten, wanneer allochtonen zich in de buurt vestigen, wordt maar van het slechtste uitgegaan: onbekend maakt onbemind.

6.4 Binnenstadsbuurten

In de vorige paragraaf werd nog eens naar voren gehaald dat de gemiddelde discriminatiegeneigdheid in buurten met tussen de 5 en 10% allochtonen op een zeer laag niveau lag. In paragraaf 5.7 werd bovendien geconstateerd dat dat lage gemiddelde vooral tot stand kwam ten gevolge van een oververtegenwoordiging van laag scorende jonge respondenten met een hoge opleiding in buurten die ook nog eens gekenmerkt worden door een 'negatieve' groei. Op dat laatste gaan wij nu iets dieper in.

Wanneer wat scherper wordt gelet op de aard van deze buurten, valt op dat het hier opnieuw een tamelijk homogeen cluster betreft. Van de 14 buurten in deze klasse zijn er slechts twee niet-Amsterdams: wijk 28 in Den Haag (het Centrum) en de Utrechtse buurtcombinatie 00 (de Binnenstad). Van de 12 Amsterdamse buurtcombinaties in deze klasse, blijken er 6 deel uit te maken van de binnenstad (02, 03, 04, 05, 07 en 09) en nog eens 4 van de direct daaraan grenzende (zuid-)sector (20, 26, 27 en 30). Van de in de steekproef opgenomen binnenstadsbuurten valt er slechts 1 in een andere klasse dan de zojuist genoemde. Wat is er in dit soort buurten (wij zullen ze binnenstadsbuurten noemen) aan de hand?

Orbell & Sherrill stelden reeds in 1969 (p. 52): "..... the more urbane apartment-dwelling life might attract people who have more liberal attitudes." Door Cortie c.s. werd o.a. onderzoek gedaan naar recente veranderingen in de bevolkingssamenstelling van Amsterdam. Volgens hen (1984, p. 25/26) "..... is er niet alleen sprake van een invasie in de Binnenstad van alleenstaan-

de (en samenwonende) twintigers, maar blijken ook dertigers die niet in traditioneel gezinsverband leven zich meer en meer in de Binnenstad en aanliggende (zuidelijke) woonkwartieren te concentreren" en "..... het opleidingsniveau van de bewoners van vrijwel alle buurtcombinaties in de Binnenstad behoort in even sterke mate als van de bewoners van Amsterdam-Zuid tot het hoogste niveau" (idem, p.26).

Wellicht dat we in dit soort buurten te maken hebben met een speciale categorie stadsbewoners. Het zijn de jonge, hoog opgeleide, goed verdienende, alleenstaande of samenwonende mensen, veelal zonder kinderen, die in het hartje van de stad wonen, omdat zij daar nu eenmaal graag willen wonen (De Klerk & Vijgen, 1984, p. 4). Zij prefereren een vestiging in of nabij de binnenstad, omdat ze wat betreft hun activiteiten sterk daarop georiënteerd zijn. Zij hebben speciale interesses: theater, muziek, film, café, boutiques, eethuisjes, bistro's, etc. Dergelijke voorzieningen zijn nu eenmaal overwegend in en nabij de binnenstad geconcentreerd (Van Engelsdorp Gastelaars, 1980, p. 142) en dat geldt des te meer voor allerlei specialistische winkels en bv. trendgevoelige uitgaansgelegenheden (Bergh & Keers, 1981, pp. 22-24; Brokken, 1984, pp. 20-25).

Terugkomend op ons eigen onderzoek zou het volgende gesteld kunnen worden: nieuwe bewoners van de (Amsterdamse) binnenstad kennen een zeer gevarieerd activiteitenpatroon. Zij komen veelvuldig in contact met veel mensen en met nieuwe ideeën, films, theaterproducties, teds, mode etc. Zij staan hiervoor open, schuwen het nieuwe niet. Het is met name deze 'cosmopolitische' instelling die ervoor zorgt dat ook ten aanzien van allochtonen sprake is van tolerantie, acceptatie en het niet of nauwelijks voorkomen van negatieve gevoelens.

Wellicht dat een dergelijke houding nog eens vèrge-makkelijkt wordt door het feit dat hun woonbuurten eerder gekenmerkt worden door een afname, dan door een toename van het aantal allochtonen (Van Amersfoort & De Klerk, 1985; De Klerk & Van Amersfoort, 1985). Door de hoge huur- en kooprijzen van voor allochtonen aantrekkelijke woningen in de binnenstad (en andere 'dure' buurten) wordt als het ware een drempel gelegd: financieel slecht bemiddelde allochtonen komen hier niet overheen. Er is hier dan ook zeker geen sprake van potentiële penetratiebuurten: een invasie van allochtonen hoeft niet gevreesd te worden. Er ontwikkelt zich een specifiek woonmilieu voor de 'young urban professionals' en de 'young upward mobile people'.

Ter afsluiting van deze paragraaf dient vermeld te worden dat ook de discriminatiegeneigdheid van jongeren met een hoge opleiding in concentratiebuurten gering genoemd mocht worden. Gedeeltelijk zal, zoals bij iedereen met een hogere opleiding, sprake zijn van een bekendheid

met sociaal wenselijke antwoorden. Anderzijds zou het echter ook zo kunnen zijn dat het hier gaat om een minder bemiddelde variant van de binnenstandsbewoner: het geld ontbreekt om zich in de binnenstad te vestigen, maar de cosmopolitische instelling is aanwezig. Het ligt dan voor de hand om (voorlopig) woonruimte te zoeken in goedkopere buurten rondom het centrum.

6.5 Slot

Zoals reeds in het eerste hoofdstuk werd voorspeld, kunnen wij dit rapport eindigen met een cliché: verder onderzoek is nodig en gewenst. Dit onderzoek was gebaseerd op de analyse van in eerste instantie 8 en uiteindelijk slechts 6 vragen, die discriminatiegeneidheid zouden meten. Aan de waarde van deze operationalisatie hebben wij niet zo getwijfeld. Een gelijksoortig onderzoek op basis van een andere enquête, waarin dezelfde afhankelijke en onafhankelijke variabelen voorhanden zijn, zou daarom licht kunnen werpen op de hardheid van de door ons in hoofdstuk 5 gevonden resultaten. Het in verschillende jaren in opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau gehouden onderzoek 'Culturele Veranderingen' biedt wat dit betreft perspectieven.

Het maakt uit of discriminatiegeneidheid in relatie tot de aanwezigheid van allochtonen per stadsdeel of in relatie tot de aanwezigheid van allochtonen per buurt wordt onderzocht (paragraaf 5.2). Het is daarom misschien ook zinnig om nog verder te gaan en bv. onderzoek te doen op straat- of trappenhuisniveau. Dan is het nog maar een kleine stap naar het bekijken van het bestaan en de aard van daadwerkelijke contacten tussen allochtonen en autochtonen. Onderzoek naar de waarde van de concurrentie- en contacthypothese komt op deze wijze in het vizier.

In het laatste hoofdstuk is op verschillende plaatsen geprobeerd een verband te leggen tussen leefstijl en discriminatiegeneidheid. Buiten het feit dat dit vaak gebeurde op basis van geringe celvullingen, verdient het aanbeveling om ook deze resultaten verder te toetsen aan de werkelijkheid. Een uitgebreide en nauwgezette vergelijking van huidige en vroegere leefwijze van een bepaald aantal bevolkingscategorieën in een beperkt aantal buurten van verschillende signatuur lijkt in dit kader voor de hand te liggen. Aandacht voor discriminatiegeneidheid en daarmee samenhangende variabelen maakt dan plaats voor, uiteraard wel veel moeilijker te vatten, onderzoek naar relaties tussen bepaalde bevolkingscategorieën in een stedelijke setting. Het komt ons voor dat het gat tussen het aantal gestelde en het aantal beantwoorde vragen nog zeer groot is.

BIJLAGE I: DE GEBRUIKTE VRAGEN

De vragen waarop dit onderzoek en dat van Brand-Koolen zijn gebaseerd, luiden als volgt:

a. verdelingsvragen

1. Veronderstel dat er twee werknemers zijn, die op één punt verschillen: de ene is gastarbeider, de andere Nederlander. Maar overigens zijn ze op alle punten gelijk. Als één van hen ontslagen moet worden omdat het bedrijf slecht gaat, wie zou dat dan moeten zijn, volgens u? De gastarbeider of de Nederlander?

- de Gastarbeider (1)
- de Nederlander (0)
- mag geen verschil maken (0)

2. En als het niet een gastarbeider, maar een Surinamer en een Nederlander betreft? Wie van die twee zou dan ontslagen moeten worden, volgens u? De Surinamer of de Nederlander?

- de Surinamer (1)
- de Nederlander (0)
- mag geen verschil maken (0)

3. Veronderstel nu weer eens dat er twee werknemers zijn, die op één punt verschillen: de ene is gastarbeider, de andere Nederlander. Op alle overige punten zijn ze gelijk. Als er nu maar één van beide in aanmerking kan komen voor promotie, wie zou dat dan moeten zijn, volgens u? De gastarbeider of de Nederlander?

- de Gastarbeider (0)
- de Nederlander (1)
- mag geen verschil maken (0)

4. En als het zou gaan om een Surinamer en een Nederlander? Wie?

-
- De Surinamer (0)
 - de Nederlander (1)
 - mag geen verschil maken (0)

5. En stel nu eens dat er twee gezinnen zijn, één van een gastarbeider en één van een Nederlander die op alle overige punten gelijk zijn. Er is echter maar één woning beschikbaar: wie zou die woning dan moeten krijgen, volgens u? Het gezin van de gastarbeider of van de Nederlander?

- de Gastarbeider (0)
- de Nederlander (1)
- mag geen verschil maken (0)

6. En als het zou gaan om het gezin van een Surinamer en van een Nederlander? Wie dan?

- de Surinamer (0)
- de Nederlander (1)
- mag geen verschil maken (0)

b. woonvragen

7. Hoe zou u het vinden als in uw straat een aantal gezinnen van gastarbeiders zou komen wonen?

- dat zou ik prettig vinden (1)
- ik zou daar helemaal niet bij stilstaan (2)
- daar zou ik geen enkel bezwaar tegen hebben (3)
- daar zou ik geen bezwaar tegen hebben, maar ik sta er wel wat gereserveerd tegenover (4)
- dat zou ik, als ik in mijn hart kijk, toch niet zo prettig vinden (5)
- daar zou ik me ernstig tegen verzetten (6)

8. En hoe zou u erover denken als het zou gaan om gezinnen van Surinamers?

- dat zou ik prettig vinden (1)
- ik zou daar helemaal niet bij stilstaan (2)
- daar zou ik geen enkel bezwaar tegen hebben (3)
- daar zou ik geen bezwaar tegen hebben, maar ik sta er wel wat gereserveerd tegenover (4)
- dat zou ik, als ik in mijn hart kijk, toch niet zo prettig vinden (5)
- daar zou ik me ernstig tegen verzetten (6)

(Tussen haakjes de scores die gebruikt zijn voor de schalen in paragraaf 5.3)

BIJLAGE II: DE RESULTATEN VAN BRAND-KOOLEN

In de tabellen II.1 en II.2 zijn de resultaten van het onderzoek van Brand-Koolen samengevat (1981, p.12/13).

Tabel II.1: Percentage allochtonen per stadsdeel en discriminatiegevoelens: de verdelingsvragen (tussen haakjes het absolute aantal respondenten, buiten haakjes de procentuele verdeling)

	percentage allochtonen					Totaal
	<5	5-10	10-15	15-20	>20	
positieve discr.	5 (9)	4 (8)	1 (2)	4 (5)	3 (4)	3 (28)
geen discr.	50 (96)	59 (124)	48 (77)	52 (65)	44 (59)	51 (421)
negatieve discr.	16 (31)	20 (43)	33 (53)	15 (19)	12 (16)	20 (162)
sterke neg.discr.	30 (58)	17 (36)	18 (29)	29 (36)	41 (54)	26 (213)
totaal	101(194)	100 (211)	100(161)	100(125)	100(133)	100 (824)

p < .005

Tabel II.2: Percentage allochtonen per stadsdeel en discriminatiegevoelens: de woonvragen (tussen haakjes het absolute aantal respondenten, buiten haakjes de procentuele verdeling)

	percentage allochtonen					Totaal
	<5	5-10	10-15	15-20	>20	
positieve beoord.	35 (62)	45 (72)	39 (60)	54 (50)	32 (31)	40 (275)
negatieve beoord.	54 (96)	52 (84)	58 (88)	40 (37)	53 (52)	52 (357)
sterke neg.beoord.	11 (19)	3 (5)	3 (5)	5 (5)	15 (15)	7 (49)
totaal	100(177)	100(161)	100(153)	99 (92)	100 (98)	99 (681)

p < .005

De volgende beschrijving is grotendeels ontleend aan Van Engelsdorp Gastelaars c.s., 1983, p. 78 en SPSS inc., 1983, p. 439-450.

Een variantie-analyse stelt ons in staat om, op basis van interval of ratio data, gemiddelden met elkaar te vergelijken. Het voordeel van een dergelijke analyse boven bijvoorbeeld een regressie-analyse is dat de onafhankelijke variabele niet lineair hoeft samen te hangen met de te verklaren variabele. Aangezien in ons onderzoek de sterkste discriminatiegeneigdheid te vinden is in buurten met tussen de 15 en 20% allochtonen, de laagste in buurten met 5-10% allochtonen en de rest er tussenin zit, is zeker geen sprake van een lineaire samenhang, zodat een variantie-analyse de aangewezen techniek is.

Door middel van de ANOVA-procedure in SPSS wordt een dergelijke variantie-analyse uitgevoerd. Interessant is dat ook meerdere onafhankelijke variabelen tegelijk gebruikt kunnen worden. ANOVA berekent dan wat de invloed van een bepaalde onafhankelijke op de afhankelijke variabele zou zijn, wanneer er geen invloed van de overige onafhankelijken zou zijn. De invloed van de overige onafhankelijken wordt uitgeschakeld.

Wanneer ANOVA is uitgevoerd komen een aantal getallen te voorschijn. Verschillende getallen worden in hoofdstuk 5 gebruikt. Het gemiddelde per klasse hoeft niet nader uitgelegd te worden. Het gecorrigeerde gemiddelde geeft steeds aan wat de invloed van de ene onafhankelijke variabele is, wanneer de invloed van de andere zijn uitgeschakeld. Hoe groter het verschil tussen het gewone (ongecorrigeerde) en het gecorrigeerde gemiddelde, des te sterker de invloed van de variabele, die onder controle wordt gehouden.

Voorafgaand aan de analyse van deze gemiddelden per klasse, dient onderzocht te worden of een onafhankelijke variabele überhaupt een significante invloed heeft. Daartoe dient de F-waarde bekeken te worden. Deze dient een bepaalde omvang te hebben. Of de waarde groot genoeg is om als significant betiteld te worden, is te zien aan

de p-waarde. Hoe kleiner de p-waarde, des te significanter de invloed van de onderzochte onafhankelijke variabele. Wanneer p groter wordt dan 0.050 spreken wij in het algemeen niet meer van significantie.

Bij ANOVA dient in ieder geval steeds een onafhankelijke variabele van te voren in klassen ingedeeld te zijn, anders kunnen nooit gemiddelden per klasse berekend worden. Zo'n ingedeelde variabele heet een 'factor'. Wanneer twee van dergelijke onafhankelijke variabelen tegelijk in de analyse worden opgenomen, spreekt men van een twee-weg variantie-analyse. Met drie factoren tegelijk spreekt men van een drie-weg variantie-analyse etcetera.

Wanneer één van de onafhankelijke variabelen wel lineair samenhangt met de afhankelijke variabele, dan hoeft eerstgenoemde niet van te voren in klassen ingedeeld te worden. Zo'n niet-ingedeelde variabele heet een 'covariaat'. Een analyse met een dergelijke variabele als één van de onafhankelijken heet een covariantie-analyse.

BIJLAGE IV: SPECIFIEKE COMBINATIES

In de tabellen IV.1 t/m IV.4 wordt voor de verschillende mogelijke combinaties van leeftijd en opleiding de gemiddelde discriminatiegeneigdheid per cel aangegeven. De cellen worden gevormd door combinaties van waarden van de twee buurtvariabelen: percentage allochtonen per buurt en groei van het percentage allochtonen per buurt (zie ook tabel 5.5).

Tabel IV.1: Lage opleiding, hoge leeftijd

% allochtonen	groei				sterk positief	totaal
	negatief	normaal	positief			
<5	3.3 (22)	2.7 (70)	1.4 (8)	- (0)	2.7 (100)	
5-10	2.6 (5)	1.3 (15)	2.2 (17)	2.7 (11)	2.1 (48)	
10-15	3.0 (2)	4.0 (9)	3.4 (9)	1.8 (11)	3.0 (31)	
15-20	- (0)	0.0 (3)	6.0 (5)	3.5 (12)	3.6 (20)	
>20	1.8 (4)	1.9 (8)	2.3 (3)	4.4 (24)	3.5 (39)	
totaal	3.0 (33)	2.5 (105)	2.8 (42)	3.4 (58)	2.8 (238)	

Tabel IV.2: Lage opleiding, lage leeftijd

% allochtonen	groei						totaal
	negatief	normaal	positief	sterk positief			
<5	2.8 (17)	1.5 (51)	2.4 (7)	- (0)	1.9 (75)		
5-10	2.8 (16)	1.2 (19)	1.9 (17)	1.2 (5)	1.9 (57)		
10-15	3.3 (10)	0.0 (2)	1.2 (10)	1.2 (12)	1.7 (34)		
15-20	- (0)	0.0 (2)	3.6 (8)	4.3 (9)	3.6 (19)		
>20	0.5 (10)	1.2 (15)	2.5 (4)	3.5 (21)	2.1 (50)		
totaal	2.5 (53)	1.3 (89)	2.2 (46)	2.8 (47)	2.1 (235)		

Tabel IV.3: Hoge opleiding, lage leeftijd

% allochtonen	groei						totaal
	negatief	normaal	positief	sterk positief			
<5	0.7 (19)	1.9 (21)	2.0 (1)	- (0)	1.3 (41)		
5-10	0.5 (34)	0.2 (14)	0.5 (11)	0.0 (2)	0.4 (61)		
10-15	0.9 (11)	1.5 (4)	1.7 (6)	0.0 (1)	1.2 (22)		
15-20	- (0)	0.0 (4)	0.6 (7)	0.0 (4)	0.3 (15)		
>20	0.1 (9)	1.3 (6)	0.0 (1)	0.6 (14)	0.6 (30)		
totaal	0.6 (73)	1.2 (49)	0.8 (26)	0.4 (21)	0.8 (169)		

Tabel IV.4: Hoge opleiding, hoge leeftijd

%allochtonen	groei						totaal
	negatief	normaal	positief	sterk positief			
<5	2.2 (13)	2.2 (24)	2.6 (5)	- (0)	2.2 (42)		
5-10	1.9 (7)	2.0 (6)	2.7 (3)	- (0)	2.1 (16)		
10-15	0.0 (1)	- (0)	3.4 (5)	0.0 (1)	2.4 (7)		
15-20	- (0)	- (0)	- (0)	2.0 (3)	2.0 (3)		
>20	0.0 (1)	- (0)	- (0)	3.0 (2)	2.0 (3)		
totaal	1.9 (22)	2.2 (30)	2.9 (13)	2.0 (6)	2.2 (71)		

LITERATUUR

Adviescommissie Onderzoek Minderheden, Discriminatie, vooroordeel en racisme in Nederland.
Den Haag, Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1984.

Allardt, E., Aggregate Analysis: the Problem of its Informative Value. In: M. Dogan & S. Rokkan (eds.), Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences, pp. 41-51.
Cambridge MA., M.I.T. Press, 1969.

Amersfoort, H. van & L. de Klerk, The Dynamics of Immigrant Settlement: Turks and Moroccans in Amsterdam 1973-1982. Paper presented at the conference: 'Immigrants in European Cities - Geographical Perspectives'.
Düsseldorf, March 1985.
Amsterdam, Institute for Social Geography, University of Amsterdam, 1985.

Anne Frank Stichting, Vooroordelen veroordeeld: feiten tegen vooroordelen over buitenlanders.
Amsterdam, Anne Frank Stichting, 1984.

Bagley, C., Social Structure and Prejudice in Five English Boroughs.
London, Institute of Race Relations, 1970.

Bagley, C., The Dutch Plural Society, a Comparative Study in Race Relations.
London, Institute of Race Relations, 1973.

Berger, H., Niet het verschil maar de herkenning. Racisme in oude woonwijken van Berlijn.
In: Marge, 4, 1984a.

Berger, H., Tussen Afyonkarahisar en Berlijn.
In: De Groene Amsterdammer, 6 juni 1984b.

Bergh, R. & G. Keers, De binnenstad als vrijetijdscentrum. Amsterdam: ruimtelijke consequenties van de welvaartsmaatschappij.

- Bestuursinformatie, De Amsterdammers in zeven bevolkingscategorieën, 1981.
Amsterdam, 1981.
- Blalock, H.M., Economic Discrimination and Negro Increase.
In: American Sociological Review, 21, 1956, pp. 584-588.
- Blalock, H.M., Per Cent Non-White and Discrimination in the South.
In: American Sociological Review, 22, 1957, pp. 677-682.
- Blau, P.M., Structural Effects.
In: American Sociological Review, 25, 1960, pp. 178-193.
- Bradburn, N.M., S. Sudman & G.L. Gockel, Side by Side.
Integrated Neighbourhoods in America.
Chicago, Quadrangle Books, 1971.
- Bovenkerk, F. (red), Omdat zij anders zijn. Patronen van rasdiscriminatie in Nederland.
Meppel, Boom, 1978.
- Brand-Koolen, M.J.M., Discriminatie in de grote steden.
In: Justitiële Verkenningen, 9, 1981, pp.5-15.
- Brokken, J., De straat van het moderne leven.
In: Haagse Post, 23 juni 1984.
- Bureau voor Statistiek, De bevolking van Utrecht per 1 januari 1981.
Utrecht, 1981a.
- Bureau voor Statistiek, Vreemdelingen in Utrecht op 1 januari 1981.
Utrecht, 1981b.
- Bureau voor Statistiek, Surinamers en Antillianen in Utrecht per 1 januari 1981 en 1982.
Utrecht, 1982.
- Cortie, C., R. van Engelsdorp Gastelaars, P. Terhorst & J. van de Ven, Nieuwe bewoners in de binnenstad van Amsterdam. Recente veranderingen in de bevolkingssamenstelling en de bedrijvigheid van Amsterdam en haar binnenstad.
Amsterdam, Sociaal Geografisch Instituut, Universiteit van Amsterdam, 1984.
- Cox, K.R., The Spatial Structuring of Information Flow and Partisan Attitudes.
In: M. Dogan & S. Rokkan (eds.), Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences, pp. 157-185.

- DeFleur, M.L. & F.R. Westie, Verbal Attitudes and Overt Acts: an Experiment on the Saliency of Attitudes.
In: American Sociological Review, 23, 1958, pp. 667-673.
- Donselaar, J. van & C.S. van Praag, Stemmen op de Centruumpartij: de opkomst van anti-vreemdelingenpartijen in Nederland.
Leiden, Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen, 1983.
- Doorn, J.A.A. van, De proletarische achterhoede, een sociologische kritiek.
Meppel, Boom, 1954.
- Duijne Strobosch, A.J. van, Bestrijding van discriminatie naar ras. Enkele ervaringen met de bestrijding van raciale discriminatie in andere landen.
Den Haag, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 1983.
- Dijkink, G.J.W., Niveau's van analyse in de sociale geografie.
Amsterdam, Geografisch en Planologisch Instituut, VU, 1979.
- Dijst, M.J., M. Hessels, R. van Kempen, A.C. Looman, H.F.J. Nouwens & W.P.R. van der Steen.
Onder de markt, een onderzoek naar Marokkaanse, Surinaamse en Turkse ondernemers in de Oude Pijp.
Amsterdam, Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam, 1984.
- Engelsdorp Gastelaars, R. van, Niet elke stadsbewoner is een stedeling.
Amsterdam, Sociaal Geografisch Instituut, Universiteit van Amsterdam, 1980.
- Engelsdorp Gastelaars, R. van, J.C. Maas-Droogleever Fortuijn & E. de Wijs-Mulkens, Het dagelijks leven in een stadsgewest. Een onderzoek onder bewoners van 13 woonmilieus in het stadsgewest Amsterdam naar de invloed van de woonsituatie op de inrichting van het dagelijks leven.
Amsterdam, Sociaal Geografisch Instituut, Universiteit van Amsterdam, 1983.
- Galtung, J., Theory and Methods of Social Research.
London, George Allen & Unwin Ltd., 1967.
- Heer, D.M., The Sentiment of White Supremacy, an Ecological Study.

In: American Journal of Sociology, 64, 1959, pp. 592-598.

Hoffmeyer-Zlotnik, J., Gastarbeiter im Sanierungsgebiet.
Hamburg, Christians Verlag, 1977.

Holtrop, A. & U. den Tex, Bij ons in Holland. Kroniek van een
jaar racisme en fascisme.
In: Vrij Nederland, 30-6-1984.

Huitzing, A., Herlevend racisme in Nederland; verschijnselen
en verklaringen.
In: Socialisme en Democratie, 6, 1984, pp. 206-213.

Husbands, C.T., The 'Threat' Hypothesis and Racist Voting in
England and the United States. In: R. Miles & A.
Phizacklea (eds.), Racism and Political Action in
Britain, pp. 147-183.
London, Routledge & Kegan Paul, 1979.

Jansen, G.H., De straat: een portret.
Muiderberg, Coutinho, 1978.

Klerk, L. de & J. Vijgen, Cities in Post-industrial
Perspective: New Economies, New Life-Styles, New
Chances? Paper presented at the symposium 'Metropolis
1984'. Paris.
Amsterdam, Institute for Social Geography, University of
Amsterdam, 1984.

Klerk, L. de & H. van Amersfoort, Surinamese Settlement in Am-
sterdam: 1973-1983. Paper presented at the conference:
'Carribean Immigrants in the United Kingdom and the
Netherlands.' Leiden, March, 1985.
Amsterdam, Institute for Social Geography, University of
Amsterdam, 1985.

LaPiere, R.T., Attitudes vs. Action.
In: Social Forces, 13, 1934, pp. 230-237.

Lazarsfeld, P.F. & H. Menzel, On the Relation between
Individual and Collective Properties.
In: A. Etzioni (ed.), Complex Organizations. A
Sociological Reader, pp. 422-440.
New York, Holt, Rinehart & Winston, 1961.

Lee, T.R., Race and Residence: the Concentration and Dispers-
al of Immigrants in London.
Oxford, Clarendon Press, 1977.

Lohman, J.D. & D.C. Reitzes, Deliberately Organized Groups
and Racial Behaviour.
In: American Sociological Review, 19, 1954, pp. 342-344.

Multi-rationale samenleving in het klein, een studie van oude woonbuurten in Utrecht.
Utrecht, vakgroep KOSES, Rijksuniversiteit, 1982.

Orbell, J.M. & K.S. Sherrill, Racial Attitudes and the Metropolitan Context: a Structural Analysis.
In: Public Opinion Quarterly, 29, 1969, pp. 46-54.

Pettigrew, T.F., Desegregation and its Chances for Success: Northern and Southern Views.
In: Social Forces, 35, 1957, pp. 339-344.

Phizacklea, A. & R. Miles, Working-class Racist Beliefs in the Inner City. In: R.Miles & A.Phizacklea (eds.), Racism and Political Action in Britain, pp. 93-123.
London, Routledge & Kegan Paul, 1979.

Praag, C.S. van, Allochtonen, huisvesting en spreiding.
Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1981.

Praag, C.S. van, Vooroordeel tegenover etnische minderheden. Resultaten van Nederlands opinieonderzoek.
Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1983.

Robinson, W.S., Ecological Correlations and the Behavior of Individuals.
In: American Sociological Review, 15, 1950, pp. 351-357.

Rumley, D., The Study of Structural Effects in Human Geography.
In: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 70, 6, 1979, pp. 350-360.

Rumley, D., Spatial Structural Effects in Voting Behaviour: Description and Explanation.
In: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 72, 4, 1981, pp. 214-223.

Schaefer, R.T., Regional Differences in Prejudice.
In: Regional Studies, 9, 1974, pp. 1-14.

Simonse, J., Belemmerde kansen, een sociologische schets van de volksbuurt.
Alphen aan den Rijn, Samson, 1971.

SPSS inc, SPSS-X User's Guide.
New York, McGraw-Hill Book Company, 1983.

Star, S.A., An Approach to the Measurement of Interracial Tension. In: E.W. Burgess & D.J. Bogue (eds.), Contributions to Urban Sociology, pp. 346-372.
Chicago, University of Chicago Press, 1964.

Tannenbaum, A.S. & J.G. Bachman, Structural versus Individual Effects.
In: American Journal of Sociology, 69, 1964, pp. 585-595.

Valkonen, T., Individual and Structural Effects in Ecological Research. In: M. Dogan & S. Rokkan (eds.), Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences, pp. 53-68. Cambridge, MA., M.I.T. Press, 1969.

Veen, P. & H.A.M. Wilke, De kern van de sociale psychologie. Groningen, 1984.

Verkoren-Hemelaar, N. & P. Kaufman, De multi-culturele buurt. Een studie naar de positie van en verhoudingen tussen Nederlanders en buitenlanders in een stadsvernieuwingswijk anno 1983. Utrecht, ROVU, afdeling onderzoek, gemeente Utrecht, 1983.

Wilke, H., Vooroordeel: begripsvorming, de toekenning ervan en benaderingen. In: G.J. Kok, A. van Knippenberg en H. Wilke (red.), Vooroordeel en discriminatie, pp. 13-30. Alphen aan de Rijn, Samson, 1979.

Young, M. & P. Willmott, Family and Kinship in East London. London, Routledge & Kegan Paul, 1957.